

J42(100)
P28

GUȘU PAPĂCOSTEA GOGA

IN ZILELE REDEȘTEPTĂRII

Cezar Papacostea
1924.

MACEDO-ROMÂNE

(MEMORII)

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ
— CLUJ —

226 353

BUCUREȘTI

Atelierele grafice SOCEC & Co., Societate anonimă

1924

DOCUMENTAR

CS III - 8587

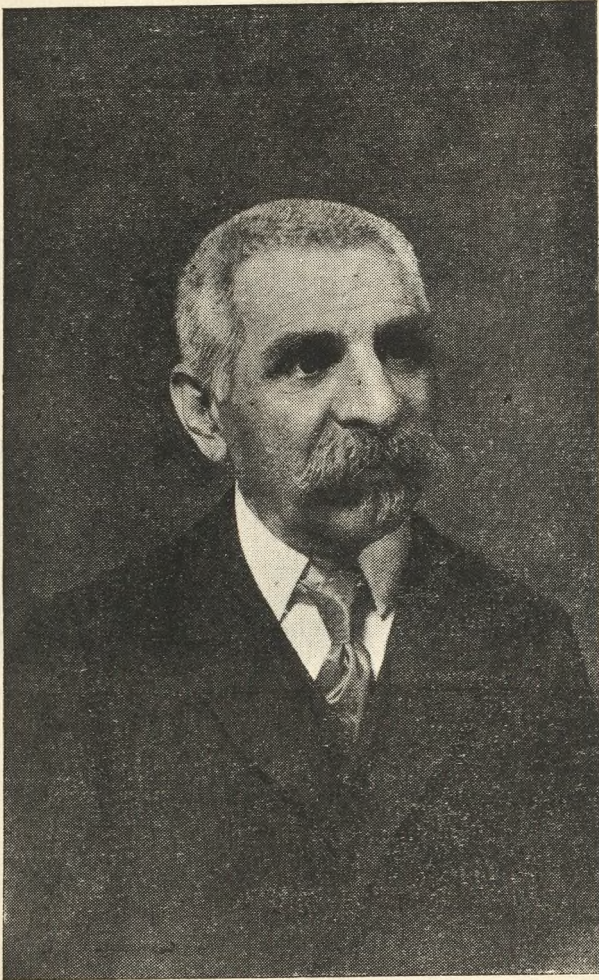
THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

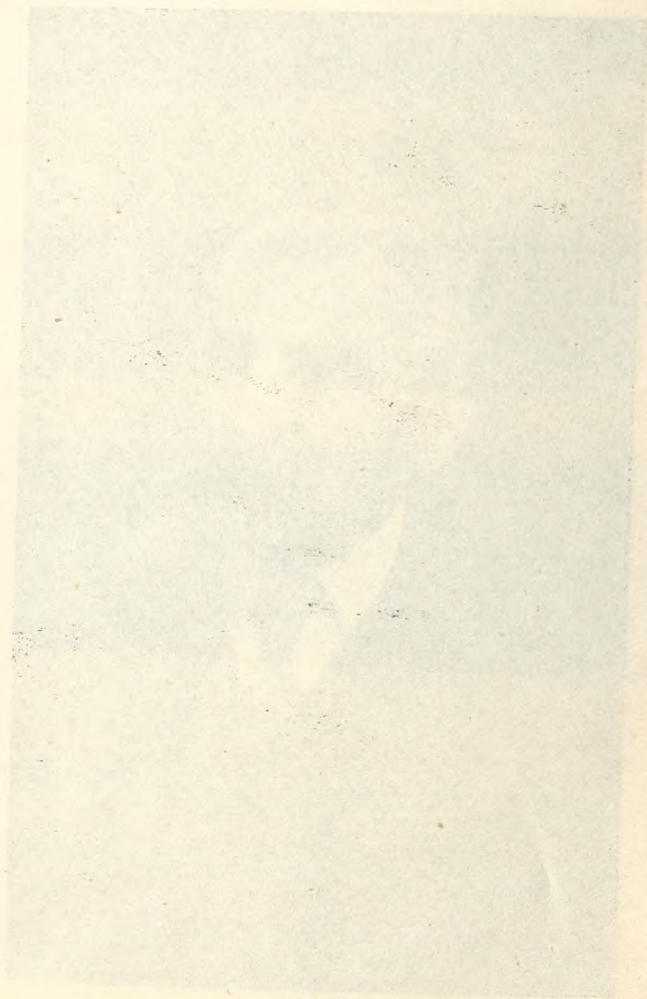
WALTER DUNN

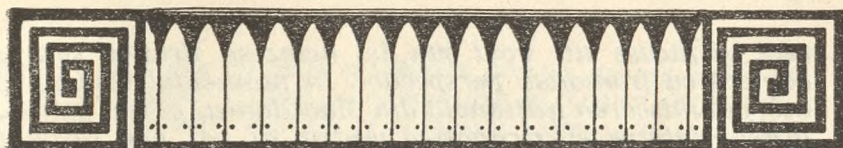
(1908)

Gușu Papacostea 1853—1912.

IN LOC DE PREFATĂ

Domnul **George Murnu**, literat de frunte al macedo-românilor, în calitate sa de membru în comitetul Societății de Cultură macedo-română, de prieten și sfătuitor de aproape al lui Gușu Papacostea, de martor ocular al multor împrejurări descrise în paginile ce urmează, a caracterizat cu talent și cu precizie atmosfera în care autorul acestei scrieri era chemat să lucreze.

Domniasa a pus la îndemâna familiei notele unei cuvântări pe care a rostit-o la moartea lui Gușu Papacostea, în ziua de 12 Mai 1912, cuvântare în care se face caracterizarea de care pomenim mai sus.

Schimbarea aceasta este, credem, cea mai nimerită „prefață” la memoriile lui G. P., tocmai fiindcă o face un martor și, în acțiunea națională, un tovarăș de sentimente al autorului.

* * *

„In fața noastră nu avem numai rămășițele unui semen al nostru. Cel ce zace neînsuflețit în sicriu nu e numai un compatriot, un cunoscut și un prieten al nostru. Gușu Papacostea a fost învățătorul fraților noștri din Macedonia, a fost unul dintre cei dintâi luptători și întemeietori ai culturii românești în Macedonia. Ca atare Societatea de Cultură macedo-română nu putea să-l uite, ba dimpotrivă, avea datoria firească să-și aducă aminte de dânsul în chip solemn; de aceea a și însărcinat pe un membru din comitetul ei, pe rostitorul acestei cuvântări, ca s'o reprezinte în ceasul mult dureros al asfințirii lui pământești.

Gușu Papacostea făcea parte din pleiada primilor tineri, cari au fost aduși la București între anii 1865-1867 de repausatul călugăr Averchie, spre a fi pregătiți să servească în țara lor ca dascăli și propovăduitori ai ideii românești.

Absolvind școala dela Sf. Apostoli, care fusese înființată anume pentru creșterea acestor tineri aromâni, Papacostea intrase în serviciul poștelor din Capitală, și

aici își făcuse un rost bun, își netezise drumul spre o carieră cu frumoase perspective. În momentul însă când începea mișcarea națională din Macedonia, glasul patriei, glasul datoriei și dragostea pentru ai săi i-au răsunit mai puternic în suflet, și el, renunțând de bună voie la cariera sigură și îndemânatecă ce i s'a deschis, a preferat acum treizeci de ani, să apuce calea nesiguranței și necunoscutului, calea spinoasă și plină de primejdii a unei sarcini, cu care se însărcinează bucuros numai cei aleși. Gușu Papacostea n'a pregetat să se pue chiar ca simplul soldat, sub steagul dascăliei și propagandei românești.

Țimp de peste zece ani, dela 1880-1891, și-a servit cauza cu credință și statornicie de apostol, fundând școala din Niaguște și Muloviște în mijlocul celor mai mari greutăți.

Pe atunci pentru bieții noștri români din Turcia împrejurările erau neasemuit mai grele și mai vitrege decât astăzi. Comunele aromânești erau la cheremul arhierilor și mitropolifilor fanarioți, care sub regimul hamidian se bucurau de o înrăuire covârșitoare pe lângă autoritățile civile turcești. Propaganda grecească, susținută de clerul grec, se încuibase din vremuri în comunele noastre, și acum fiecare din acestea devenise o cetățue de necucerit a grecismului. Poporul aromân urmând tradiția, fanatizat și câștigat de această propagandă, respinge cu îndărătnicie pe dascălii români și învățătura românească.

Învățătorul român, care încerca să pătrundă pe furiș în cetățue era socotit ca eretic, denunțat ca turburător al ordinii publice, terorizat, huiduit, insultat, bătut, arestat, aruncat în temniță și chiar amenințat cu moartea.

Se cereau așa dar însușiri mari, sforțări supraomenești, abnegație și dragoste fără de margini pentru binele obștesc, și cu deosebire stăruință, răbdare și tactul unui chemat, pentru ca dascălul nostru să poată forța, așa zicând, porțile cetățuei. Și Gușu Papacostea le avea pe toate acestea. Citiți memoriul său asupra școlii din Muloviște și veți vedea cine a fost acest bărbat și ce luptă eroică a trebuit să ducă pentru a putea implânta tricolorul românesc pe meterezul vrăjmașului.

Citesc și recitesc cele câteva pagini scrise de mâna sa proprie, și adese ori povestirile sale mă înfioară și mă mișcă până la lacrimi.

Văd pe bietul dascăl român cum abia se strecoară în comuna românească, cum știe să arunce scânteia luminei și adevărului în câteva suflete simple, cum

această scânteie încetul cu încetul ocupă ani de jertfe și nopți nedormite, și cum, după umilinți și lipsuri nesfârșite, după o străduire aprigă și neobosită, devine un incendiu, care topește fanatismul ca un munte de gheață, aprinde patriotismul cel mai curat al poporului și astfel nimiceste atotputernicia mitropolitului grec și legenda filelenismului orb și nevindecat al Aromânilor.

Lupta lui Gușu Papacostea pentru triumful cauzei românești în bogatul centru de negustori aromâni, Muloviște, luptă în care singurul tovarăș nedespărțit și credincios pătaș la bucurii și la nevoi i-a fost femeia plină de virtuți, mama model, colega energetică, propagandista neîntrecută, care e nemângâiata sa văduvă de astăzi — fu condusă atât de metodic, cu atâta pricepere și iscusință, încât poate sluji ca o pildă de tactică și strategie tuturor ce se luptă pentru atragerea și câștigarea poporului aromân la cauza națională în Macedonia. Rezultatul ei amuțește pentru totdeauna gura celor nechemoși și slabi de înger, cari aruncă vina neizbândeii lor asupra poporului și asupra împrejurărilor din afară, și nu o văd în neputința, în netrebnicia lor.

Marea izbândă a lui Gușu Papacostea, mult deplânsului nostru dascăl și prieten, e cu atât mai însemnată și mai vrednică de admirat cu cât el n'a dobândit-o cu încurajarea și ajutorul oficial al nimănui; ea e datorită numai însufleșirii și pornirii sale proprii, numai zelului și îndemnului său innăscut de naționalist, pentru care faptele în sine cuprind mulțumiri și desfătări mai statornice și mai scumpe decât foloasele, recunoașterile și încurajările oficiale.

Dar de aceea nici nu avea nevoie repausatul. Era mulțumit ca ai săi, autoritatea școlară de atunci, să-l lase în pace să-și desfășoare în școală și în afară de școală toată activitatea, și să-și culeagă roadele sârguinței și devotamentului său nepilduit pentru binele neamului.

Din nenorocire însă nici de această bucurie n'a avut parte în apostolatul său!

Imprejurări cu totul anormale, create din nepăsarea și neștiința celor în drept, i-au curmat brusc hărnicia roditoare și binecuvântată, l-au smuls din mijlocul poporului aromân atât de iubit și prețuit de dânsul și l-au îndepărtat din patrie pentru totdeauna.

Impovărat de o familie grea și cu sufletul zdrobit de durere, el a fost silit să vie și să rămâe aici în țară, unde prin munca sa trudnică și-a putut găsi pâinea de toate zilele, dar mângâierea niciodată.

Pușini cunosc rana adâncă și funestă ce a sângerat inima acestui martir. Am fost, aproape din copilărie, printre pușinii cunoscuți ai săi intimi, și știu, și îmi dau seama bine că pe cât de înaltă i-a fost misiunea ce a îndeplinit în patrie, pe atât de otrăvit i-a fost paharul ce i-a rezervat la urmă soa ta, pe atât de crud și-a ispășit păcatul de a fi fost binefăcătorul compatrioților săi!

Pentru el n'au mai fost zile fericite și senine din ceasul când, părăsindu-și cu sila cauza fraților săi, a văzut risipită în zadar comoara jertfelor ce cu atâta sfîntenie o depusese pe altarul patriei și starea fără de nădejde în care se sbătea neamul său nenorocit prin triumful răului. Sfârșitul său timpuriu a fost o urmare fatală a suferințelor și a zbuciumului său sufletesc.

Cu el s'a petrecut ce se petrece de obicei cu cei mai mulți apostoli ai ideilor mari: suferința îi consfințește. Apostolul a primit coroana de spini a martirului.

Dar, întru cât ideea este nemuritoare și sămânța-i continuă a încolți în sufletul urmașilor, Gușu Papacostea n'a murit; el trăiește în noi și va trăi pe veci câtă vreme se va păstra inima neamului aromănesc în Macedonia. El a suferit, dar suferința pentru bine e rod sfânt care trebuie să rodească; natura nu poate, nu are dreptul să nimicească fructul unei asemenea suferinți înalte. Gușu Papacostea trăiește în sufletul școlărilor săi; el și-a asigurat nemurirea și recunoștința nu numai din partea lor, ci din partea neamului întreg.

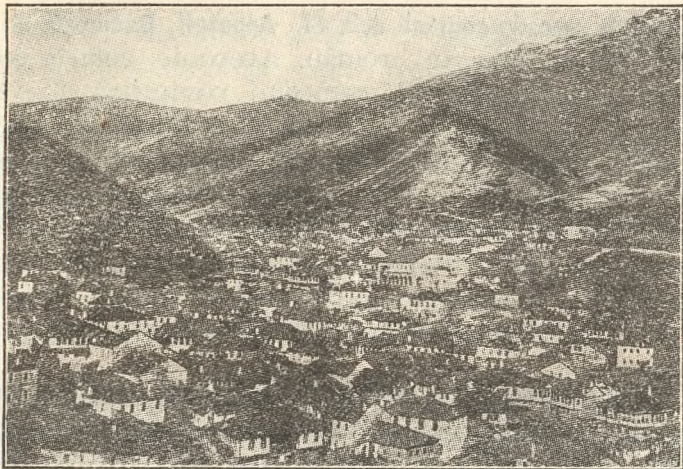
El însuși și-a scris pagina cea mai frumoasă în cartea acestui neam, și-a ridicat monumentul cel mai nepieritor.

Societatea Macedo-Română, reprezentanta culturii naționale a Aromânilor, îi recunoaște meritul și-i cinstește memoria prin coroana ce-i închină.

Societaten Macedo-Română, ca și frații din Macedonia vor găsi mijlocul ca să-i veșnicească chipul blând și înțelept al acestui adevărat apostol.

Datoria celor ce rămân este să perpetue amintirea celor buni și recunoștința față de dânșii.

Fii sigur, suflute b'nemeritat, că fala recunoștinții față de tine nu se va stinge niciodată; ea va lumina și va îmbărbăta, în luptele lor, generațiile ce vin, ea va vorbi tuturor de acel bun și smerit erou al neamului și va arăta, scris cu litere de flăcări, nemuritorul tău cântec, „Nu avdžiți lavă la Moș-Gagă?“, cu care tu ai îmbărbătat odinioară pe elevii tăi și ai condus scumpa ta Muloviște la izbândă strălucită!

O vedere generală a Moloviștei

IN ZILELE REDEȘTEPTĂRII.

Cetitorul are în paginile ce urmează o lectură de un conținut aproape nou, pentru daco-români. Despre macedo-români avem informații literare și științifice. Dar, afară de poezii și romane, care înfățișează cu deosebire aspectul vieții păstorești, afară de studii științifice, care înfățișează mai des aspecte lingvistice, macedo-românii oferă prin viața lor din ultimele decenii o latură nouă și plină de interes. Ei au fost chemați, prin suggestia statului român, la viața națională, și au fost lăsați să lupte fără arme.

„Zilele redeșteptării” lor încep pe la 1875 și sunt pline de lupte epice în care s'a instilat atât de des picătura tragică: închisori și masacre.

Memoriile lui Gușu Papacostea (Goga) (1853-1912) ne descriu una din aceste lupte, — destul de vie pentru a da cititorului intuiția celorlalte. Scrise în 1905, ele au fost provocate de un apel al ministerului de Instrucție care pregătea atunci un volum comemorativ unde să se cuprindă „Istoricul Școalelor din Turcia...”; au fost apoi revăzute de autor puțin înaintea morții.

Școala macedo-română dela Sf. Apostoli, București. În vara anului 1865 un călugăr aromân, Averchie, colinda centrele Pindului și culegea copii, cerându-i părinților, în vederea școalei macedo-române ce trebuia să ia ființă în acel an la București, într'o clădire din curtea bisericii Sf. Apostoli. «Averchie Valahul» — cum îi ziceau călugării greci — aparținea cu metania unei mănăstiri din Sf. Munte, și, când în România amenința *proiectul de secularizare*, al lui Crețulescu, el fu trimis — ca român — de către mănăstirea Sf. Pavel să intervină în favoarea averilor așezământului, pe lângă guvernul român.

În călătoria sa la București călugărul, originar din Avdela, nu putu împiedica secularizarea averilor mănăstirești, pentru care venise; în schimb, el s'a ales cu o puternică trezire a sentimentului național, care a lăsat în umbră, în sufletul său, chiar pe cel religios pentru care se dusese la mănăstire.

O clipă înălțătoare îl electrizase; l-a iluminat. Armata română defila în fața domnitorului Cuza, la Cotroceni, în 1862, și Averchie privea din mulțime și asculta muzica militară.

„Și io hiu armân“ exclamă, sub imboldul sentimentului de mândrie națională, el, care până atunci nu mai văzuse altă armată afară de cea turcă.

Lăsând celelalte preocupări, se puse din acel moment în slujba ideii naționale. Străduințele lui găsiră ecou în sufletele câtorva oameni cu vază, din acea vreme, între cari D. Bolintineanu, V. A. Ureche, C. Boliac și a. Cu concursul acestora se înfiripează în 1865 școala și internatul dela Sf. Apostoli.

Averchie părăsește pentru totdeauna Athonul; el adună 12 copii între 10 — 16 ani, mai cu seamă de prin comunele Pindului; Avdela, Perivoli etc. și, călări, având de chiragi pe Caraiani (tatăl profesorului din Iași) descălicăm, după o lună de drum, pe dealul Filaretului, în București. Suntem prezentați domnitorului Cuza și celorlalți demnitari; pretutindeni ni se face o primire din cele mai călduroase; suntem fotografiați în costumul național, cu sarica pe umeri, și instalați apoi într'un internat, a căruia conducere o ia însuși Averchie.

Direcția studiilor o avea I. C. Maxim, cel mai devotat și mai apropiat suflatește dintre profesorii pe cari i-am avut.

Muncind câte 8 — 10 ore pe zi, cu mici întreruperi, având pururea lângă noi pe profesorul Maxim, noi citeam în al doilea și al treilea an fabulele lui Fedru, istoria lui Curtius și alți autori grei.

Cu cultura primită în această școală fără recreații, și cu sufletul înălțat, mai ales de latinitate — astfel am plecat spre locurile de unde venisem, ca să ducem și altora lumina românească. Comuna sortită mie a fost Moloviștea.

Moloviștea este un centru românesc de munte, care numără peste 3000 de suflete. Ea este așezată la o depărtare de 24 kilometri sud-vest de orașul Monastir Bitolia, de care atârnă din punct de vedere administrativ și juridic. Sub raportul bisericesc ea face parte din eparhia Prespei.

Românii din Moloviște erau atunci (pe la 1880) ca și azi (1905) într'o stare materială bună. La ei adevărata sărăcie, așa cum se vede în satele bulgărești de «cifikari» (clăcași), n'a existat niciodată. Chiar cei mai săraci dintr'inșii au o stare relativ mulțumitoare.

Făcând parte din grupul *așezat* al Moscopolenilor cari au emigrat în vremea lui Ali Pașa în aceste părți, Moloviștenii și-au păstrat ocupația principală de acolo — negoțul. Pentru practicarea acestei ramuri de activitate, ei mergeau însă în țări străine, mai ales în Serbia și Bulgaria, unde găseau condiții mai priincioase pentru negoț și o populație inferioară, care nu le putea face o serioasă concurență. Orașele Niș, Sofia, Craigovska, Palanca, Negotin, Belgrad, erau cu deosebire cercetate de neguțătorii acestei mici metropole.

Dar înstrăinarea Moloviștenilor avea ceva caracteristic; pe când de aiurea se expatriază de obicei cei săraci, din Moloviște plecau, dimpotrivă, mai mult oamenii bogați, iar cei săraci rămâneau acasă îndeletnicindu-se cu diferite meserii — fapt de mare însemnătate pentru acțiunea mea.

Comunitățile creștine din Turcia erau organizate în eforii; lipsite de ocrotirea pe care în genere o acordă un stat național poporului său — aceste comunități și-au creiat un

alt sâmbure de viață, proprie și neatârnată: *eforia*. Luând rolul statului, eforia se îngrija de școală, de biserică, de drumurile vicinale, de podurile apropiate, de fântânile publice, etc. Eforiile acestea s'au alcătuit, probabil, după modelul organizației municipale impuse de necesitatea relațiilor cu autoritatea imperială, adică după consiliul comunal, în cap cu „muhtarul“ (primarul), a cărui principală preocupare era așezarea proporțională a impozitelor, colectarea și vărsarea lor globală către stat.

Grija bisericii o poartă cu deosebire cei doi epitropi. Prin aceștia se percep și oarecari dări speciale, pe care le-a impus după vremuri organizația civilo-religioasă a bisericii patriarhiste, cărmuită de numeroși mitropoliți eparhioți. Așa spre exemplu fiecare cămin este dator să plătească, pentru întreținerea cheltuelilor mitropoliei, darea ce se numește „miria“ (de 1 leu și $\frac{1}{2}$); pentru autorizarea cununiilor, tinerii plăteau taxa „empodikion“ (de 2 $\frac{1}{2}$ — 3 lei); tot așa taxa pentru testamente, apoi colecta cu discul etc. Aceste dări și taxe, natural, erau plătite, fiindcă actele civile, nepunând sancțiunea mitropolitului, (în lipsa ofițerului de stare civilă), nu aveau valabilitate în fața autorităților. Trebuie să adaug în treacăt că Turcii nu prea înțeleg *naționalitățile* ci *religiile*. De pildă, cine nu era musulman, după concepția lor trebuia să fie ori patriarhist, ori exarhist, ori papistaș, ori în sfârșit adept al lui Moise. De aceea, în Turcia, cine nu are șef religios, nu are protector. Mai mult chiar, acela nu poate trăi cum se cade, legal, — starea lui civilă fiind în veșnică suferință. O astfel de concepție a vieții civile, prin prisma organizației religioase, se vede mai ales în felul cum este compus consiliul administrativ județean (*Idarè-Migiliz*), autoritatea cea mai însemnată a vilayetului; pe lângă Valiu (de obicei un pașă) și cei câțiva bei, — ca reprezentanți ai nemusulmanilor (raia) intrau șefii de eparhii religioase: mitropolit, arhiepiscop, rabin etc. Aceștia erau ocrotitorii credincioșilor lor.

Eforia școlară cu epitropii bisericilor, muhtarul cu consiliul său, erau factorii hotărâtori în comună, din toate punctele de vedere. Ei decideau asupra tuturor afacerilor, mai cu seamă că până la subvențiile statului bulgar și român,

nici Grecii nu plăteau un ban învățătorilor și preoților cari susțineau cultura greacă în centrele românești și slave. Ei erau susținuți de comună.

Moloviștenii mai cu vază, ducându-și viața în străinătate, nu veneau acasă decât pentru scurtă vreme, și numai în scop de a petrece câteva momente între ai lor, spre a gusta, după muncă grea și încordare, câte puțin din viața patriarhală de „acasă“. De aceea, în general, ei nu luau parte la nicio afacere a comunei; plăteau dările adesea cu prisosință, numai să fie lăsați în pace. Cu chipul acesta locurile de efori, epitropi, primari și consilieri cumunali, erau acaparate numai de câteva familii, care se deprinseseră cu vremea să trăească pe seama comunei, fără a depune o muncă productivă.

În schimb, acești câțiva frunțași deveniseră cu timpul singurii cari decideau în toate afacerile comunale, școlare și bisericești. Introduși în șurubăriile autorităților turcești, cunoscând binișor limba turcă, ei deveniră printre ceilalți un fel de mici advocați.

Până la deschiderea școlii românești, locuitorii Moloviștei nu-și dăduseră seamă de importanța privilegiului pe care ei, cari formau majoritatea, îl acordaseră în mod tacit — acestor câțiva. Mitropoliții greci însă, cu minunatul lor spirit de intrigă, n'au scăpat din vedere importanța acestui fapt. De aceea, îndată ce, la semnalul luptei noastre, acești frunțași începură a mișca, fură întrebuințate de către mitropoliți toate mijloacele spre a identifica interesele personale ale acestora cu însăși interesele elenismului. Prin liberalități, prin lingușiri, mai pe urmă prin subvenții regulate, mitropoliții aceștia, puși în serviciul exclusiv al propagandei naționale grecești, și-au ajuns scopul.

Școlile grecești din Moloviște. Până câțiva ani înainte de deschiderea școlii românești din Moloviște, școlile grecești din comună nu numai că nu erau subvenționate de Greci, dar mitropoliții percepeau, cum am spus, taxe regulate din comună. Cu ivirea propagandei bulgărești însă, mitropoliții greci presimțind o mișcare identică din partea Românilor, începură să trimeată în Moloviște — ca și în toate comu-

nele românești — institutori plătiți din fondurile elene, numiți direct de către mitropolitul eparhiei.

Românii molovișteni, cari nu-și puteau explica binevoitoarea purtare a mitropolitului, primiră cu mulțumire aceste semne de manifestare de dragoste. În cât, la venirea mea în comună, erau patru școli grecești subvenționate de propaganda greacă:

a) O școală mixtă de copii mici, cu o institutoare.

b) O școală primară de băieți, cu trei institutori.

c) O școală primară de fete, cu o institutoare.

d) O școală secundară cu 3 clase, având doi profesori, titrați dela Atena.

Aceste școli erau de dată recentă și se înființaseră cu două scopuri; primul, pentru a săvârși într'un timp cât mai scurt elenizarea moloviștenilor; al doilea, spre a servi ca barieră eventualelor încercări ale curentului de deșteptare a Românilor, curent ce amenința să pornească. Populația acestor școli eră de 200 de suflete.

Starea sufletească a Moloviștenilor la 1880. Moloviștenii au un caracter tenace și închis. Oameni eminentemente practici, negustori iscusiți, ei erau totuși înapoiați în cultură. Dedați exclusiv ocupațiunii lor și câștigului, trăiau sub raportul sufletesc în ideile vremurilor când prin școli se citea doar psaltirea. Nu putuseră prinde nimic din cele ce se petreceau în jurul lor prin țările unde umblaseră. Încă nu deosibeau noțiunea cuvântului religie de aceea de naționalitate. Religioși într'atât, că vedeau în persoana mitropolitului un sfânt, în vorba lui o poruncă a lui Dumnezeu. De altfel, precum am arătat, mitropolii nu dispuneau numai de prestigiul moral pentru a se impune. Privilegii, acordate Bisericii din timpuri imemorabile, puneau în mâinile lor sancțiunea puterii civile. Apoi mitropolitul eră unicul apărător al creștinilor din eparhia sa față de autoritățile turcești, cari mai totdeauna, în desbinările ce se produceau printre creștini, se refereau la mitropolit. Pe de altă parte noi, românii naționaliști, nu aveam niciun apărător. „Autoritățile“ noastre școlare, pe atunci erau prea obscure, pentru ca să fie ascultat

cuvântul lor; șef religios nu aveam, iar consulatul român dela Bitolia încă nu se înființase.

Pe lângă acestea, era încă ceva care nu trebuie trecut cu vederea. Mișcarea noastră a avut un caracter cu totul deosebit de mișcările de acest fel din alte părți. Mișcarea noastră din Macedonia nu provenea din popor, în înțelesul propriu al cuvântului. Poporul nu era nemulțumit atât de mult de clerul grec, încât să caute a se desface de el; iar în ce privește cultura, ea, deși era într'o stare relativ mulțumitoare, nu era acea cultură care duce sufletul la o judecată dreaptă și nepărtinitoare.

Așa încât noi, cei câțiva tineri întorși din România, dela Școala Sf. Apostoli din București, (a lui Averchie Ieromonahul și I. C. Maxim), pentru a lumina poporul din Macedonia, cu toate că eram înșine armâni, totuși în comunele unde mergeam eram considerați ca reprezentând interese străine. Poporul, neputându-și înțelege interesele vitale de neam și de rasă, credea că noi trebuie să avem avantajii personale, și mari, pentru întoarcerea lui la idei noi! Nu intra în mintea negustorului moloviștean ideea că noi venim să ne expunem viața dezinteresat! Deaceea, pentru orice pas ce dânsii trebuia să-l facă în interesul școalei, pentru cea mai mică osteneală ce le-o ceream, îmi pretindeau plată și despăgubiri!

Cam acestea erau împrejurările în care mă duceam să încep apostolatul, în August 1880, în comuna Moloviște.

Grecii dispuneau de multe mijloace, spirituale, morale și materiale, noi nu aveam decât o inimă românească și o modestă subvenție de institutor (120 lei lunar), servită de statul român. Ei aveau toate drepturile și o lungă tradiție de elenism, noi nu aveam decât sfânta dreptate și calvarul începuturilor.

„**Profesor, cu contract, al familiei Velciu**“. Pe la sfârșitul lunii August 1880 eram în Bitolia, (mare centru românesc de cultură greacă) și cercetam printre comercianții molovișteni stabiliți aci, dacă ducându-mă în comuna lor ași putea spera să am un succes oarecare. Unul dintre dânsii pe care îl cunoșteam mai de mult, m'a pus în curent cu situația adevărată din Moloviște, și cu cele întâmplare de

când se svonise că un dascăl român va merge în comună să le deschidă școală românească.

Mitropolitul grec din Prespa se dusesese în comună și, într'una din sărbătorile acestei luni, ținu Moloviștenilor o predică în care, după ce le spuse că Dumnezeu nu ascultă rugăciunile credincioșilor decât numai în sfânta limbă elină și că Românii sunt heretici în credințele lor, îi sfătui să nu dea nicio ascultare dascălilor români cari vor veni în comună, ci să-i denunțe autorităților ca turburători ai ordinii publice.

„Aceia cari vor îndrăsni să primească în casă pe „dascălii români și îi vor ajuta cu vorba ori cu fapta, vor fi caterisiți și excomunicați din sânul marelui Biserici ortodoxe“.

Lumea din Moloviște, în urma acestei amenințări, înfricoșată în bigotismul ei, nu îndrăsnea să calce ordinele Mitropolitului. După mai multe zile în șir, de conversație cu Moloviștenii din Bitule, în care timp mă duceam regulat în piața unde veneau și ei, am reușit cu mare greutate să conving pe doi dintr'înșii, anume frații *Nasi* și *Gachiu Velciu*, cari îmi promisera că mă vor lua în gazdă la ei și vor îngriji de mine până mă voi putea aranja altfel. *Tot deodată, fiindcă nu putusem, obține autorizația formală de a deschide școală în Moloviște, deși mai nainte șezusem două luni în Constantinopol pentru aceasta, împreună cu Apostol Margarit, inspectorul școlar de atunci, am convenit cu frații Velciu ca să încheiem un contract prin care se arăta că eram angajat ca profesor particular al copiilor lor.*

Prin aceasta. am căutat să mă pun la adăpost de acuzația ce eventual mi s'ar fi putut aduce, de turburător al ordinii publice.

La 15 Septembrie 1880 intru în comună împreună cu frații Velciu. Lumea din comună, ațâțată de dascălii și preoții greci, ieșiră întru întâmpinarea mea și începură să mă insulte, să mă huiduiască și să arunce cu pietre asupra mea, strigând :

— *Pleacă, papistașule, că te omorîm“!*

O săptămână de zile mi-a fost imposibil să ies afară

din casă. Furia locuitorilor era neasemănată. Grupuri, grupuri înconjuraseră casa și staționau aproape în permanență în jurul ei, cercând să mă intimideze și să plec din comună.

După mai multe zile, văzând că persist în hotărîrea de a rămâne în comuna lor, un număr de greco-mani, între cari îmi amintesc pe frații *Gruia*, *Mischia* și *Gachiu Ciomu Paceavra*, în frunte cu unul din preoții comunei, vin în casa fraților Velciu, și cer să vorbească cu mine. Prezentându-mă înaintea lor, ei cercară să mă convingă de zădărnicia insistenței mele, spuindu-mi că toate eforturile ce fac vor rămâne fără rezultat, deoarece toți moloviștenii sunt partizanii cei mai convinși ai Patriarhiei și ai elenismului. În urmă mă sfătuiră — în interesul meu chiar — să părăsesc cât mai curând comuna și să nu le turbur liniștea, căci altfel mă vor denunța autorităților.

Le-am răspuns acestor oameni că acei ce m'au trimes pe mine, mi-au spus că în Moloviște sunt Români, cari doresc să învețe carte românească. Voiu sta dar câteva zile și, dacă voiu vedea că nici un român dintre aceia nu vine să mă cerceteze, voiu pleca, deoarece sunt alte comune care cer cu multă stăruință să învețe carte în limba lor maternă.

Am spus acestea numai ca să câștig timp, căci, ca unul care nu aveam autorizația, mi-era teamă să nu mă denunțe autorităților *îndată*, și să fiu nevoit a părăsi comuna înainte de a fi aranjat ceva pentru școală.

Ei au insistat din nou că pentru binele meu este să plec mai curând, căci din moment în moment mi se poate întâmpla ceva rău și nu vor ca în urmă să fie târîți pe la judecată din cauza mea. Plecând, ei îmi dau cel din urmă avertisment, declarându-mi că și ei își declină orice răspundere asupra celor ce mi s'ar putea întâmpla în comună.

În timpul acesta începusem să predau lecțiuni la copiii fraților Velciu; și astfel, primii mei elevi din comuna Moloviște au fost Vangheli Velciu, Spiru Velciu, Gorciu Velciu.

În fața lui Ahmet-Eub-Pașa. După câteva zile de așteptare, văzând greco-manii că tot persist în ideea de a rămâne definitiv în comună, se duc la Bitolia și mă denunță Valiului. În

urma acestui denunț, valiul trimite un sub-ofițer de jandarmi împreună cu trei soldați, cari vin în comună, mă leagă ca pe un criminal și mă duc la Bitolia. Prezentându-mă guvernatorului vilaetului Monastir, care era pe atunci, după cât mi-aduc aminte, un oarecare *Ahmet-Eub-Pașa*, acesta mă întrebă de unde sunt originar și ce caut în Moloviște. I-am răspuns că sunt din Veria, vilaetul Salonic, iar când am voit să-i explic scopul ducerii mele la Moloviște, fără să mai aștepte răspunsul meu, se repede furios asupra-mi, mă lovește cu palma și, îmbrâncindu-mă pe ușa afară din cabinetul său, dă ordin să se dreseze actele și să mă expulzeze în vilaetul Salonic, locul meu de origine.

La acest prim incident erau de față ambii mitropoliți, al Bitoliei și al Prespei. A doua zi urma să fiu expulzat din acest vilaet. Am chemat atunci pe frații Velciu la mine și i-am rugat să facă toate chipurile să mă scape. Ei fac o cerere formală Valiului, în care spuneau că eu sunt învățătorul particular al copiilor lor și mă reclamau în comună, *luându-mă pe răspunderea lor personală*.

Valiul, cetind această cerere, și, în urma unui raport favorabil al prefectului de poliție, (raport care mă costă cinci lire turcești), mă puse în libertate „pe garanția și răspunderea fraților Velciu“.

La Moș Gagă. Intorcându-mă din nou în comună, reîncepui lecțiile cu copiii, și în acelaș timp am început încetul cu încetul să mă pun în contact și cu locuitorii. Unii din ei, mai blânzi, au început să vorbească cu mine, și, mai mult din curiozitate decât din interes, cercau să-mi pună diferite întrebări de ordine politică, culturală, și mai ales religioasă. În urmă, am început a ieși prin comună, prin piață, la *Moș-Gaga*, unde obișnuit se adună bărbații și discută chestiile la ordinea zilei; intram în convorbiri cu dânșii și căutam să le dau toate lămuririle asupra scopului și intențiunilor mele. Căutam să-i conving că n'am venit în comună pentru vreun scop străin de interesul lor, ci numai pentru binele și folosul lor. „Voi aveți o lumină, le spuneam greco-ma- nilor; ce rău este să mai ardă una, să aveți lumină mai multă“? Aceste convorbiri deveniră apoi obișnuite, aveau loc

în mod regulat, la anumită oră din zi, când eră animația mai mare în piață.

Temperamentele mai blânde și cele mai puțin fanatizate de propaganda greacă încep a se înmuia și, dacă nu-mi dădeau încă ajutor pe față, dar reușisem cel puțin să fac pe unii dintr'înșii să mă tolereze și să aibă o atitudine indiferentă, față de marea mulțime care mă privea ca pe un exotic periculos, ce trebuia să dispar din mijlocul lor. Răbdarea și sângele rece însă, cu care am primit insultele acestei mulțimi, a făcut o adâncă impresie asupra locuitorilor, și unii din ei, de curiozitate, și-au trimis copiii lor la mine, la început pe cei mai mari, cari terminaseră școala greacă.

Odată venit la mine un copil, rare ori se întâmplă să plece. Purtarea blândă ce aveam față de ei, modul părintesc cum îi îndemnam la lecții se deosebea mult de metoda întrebunțată în școlile grecești și îl făcea să rămână în „școala“ mea, de îndată ce puneau piciorul aci. Ba, unii dintre ei au început a-și aduce și pe frații lor mai mici, chiar fără voia părinților lor. Pe lângă aceasta am mai avut un avantaj, de care locuitorii nu-și prea puteau da bine seamă: *predarea în limba maternă*, ușurința studiului într'o limbă cunoscută: iată ce îndemna, în deosebi, pe copii și după ei, pe părinți să mă viziteze din ce în ce mai mult. Nici două luni de zile nu trecuseră bine, și o mare parte din băeții veniți la lecțiile mele știau să citească și să scrie românește.

Negreșit, la aceasta a contribuit și munca fără de măsură ce depuneam cu ei și metoda întrebunțată, care era mai eficace decât metoda mecanică a dascălilor greci; dar ceea ce a contribuit la aceasta în mod hotărîtor, a fost faptul că copiii cari veniseră la mine cunoșteau deja cartea grecească și, precum am spus, le-a fost ușor să se inițieze în scrisul și cetitul românesc. Pentru Moloviștenii cari nu-și dădeau seama de cauza acestui progres și cari erau obișnuiți să aștepte ani de zile până ce copiii lor să înceapă a silabisii în grecește, rezultatele imediate ale mele au fost considerate ca o minune. Mulți dintre ei, chiar cei mai bigoți, au rupt zăgazurile în care îi ținea frica de mitropolit și se

adăugau la numărul celor câștigați. Așa că, peste două luni de zile, în camera mea, din casa fraților Velciu, nu mai încăpea numărul elevilor veniți, cari treceau de 40.

Doi epitropi părăsesc greco-manía. Trebuia acum să închiriez o nouă cameră, mai spațioasă, pentru școală, și cu multă greutate am putut găsi casă de închiriat. Locuitorii cari își trimeteau copiii la mine doreau ca aceasta să se facă pe cât cu puțință fără să se simtă, și nimeni nu îndrăsnea să-și dea casa cu chirie, de frică să nu intre în conflict cu mitropolitul. Caracteristic a fost într'o zi unul care, crezând că-mi face plăcere, îmi spune că el ocolește bucuros tot satul numai să evite trecerea pe lângă piață.

— De ce faci asta? îl întrebai.

— Ca să nu fiu nevoit să spun *kali 'mera!*

În chestia casei, am fost nevoit să fac apel la cei mai periculoși dintre dâșii, spre a le pune în luptă bigotismul cu interesul. Cu prilejul acestor vizite am câștigat sufletele a doi fanatici greco-mani, Jacu și Mandi, cari îmi oferiră un foarte însemnat sprijin, de am putut închiria pentru școală casa lui Gachiu Ciomu. Prin stăruințele celor doi de mai sus, câștigați acum ca luptători ai cauzei mele, mobilierul școlai și combustibilul s'au plătit de epitropii bisericii, C. Nărti și Dușia — *bine înțeles din fondul bisericii*. Faptul acesta avea pentru mine o mare importanță, căci acum eram aproape în mod oficial recunoscut ca institutor de către epitropii bisericii, întocmai ca institutorii greci. Totuși, ca să fiu sigur că la vreme de nevoie locuitorii partizani ai mei nu se vor lepăda de mine, i-am pus de au iscălit un contract, la fel cu acela pe care la început îl făcusem cu frații Velciu.

Acum eram și eu în toată regula institutor al Comunei Moloviște, angajat de locuitori cu contract. Singura deosebire era că institutorii greci predau în localurile comunale, zidite de locuitori anume pentru școală, pe când eu făceam lecții într'o casă particulară, ținută cu chirie.

Aceasta însă nu-mi ridica întru nimic caracterul de *institutor comunal*.

Încă o săptămână de arest. Prin precedentul ce se creiase cu plata cheltuelilor din fondul bisericesc, și prin contractul ce aveam de la locuitori, eram așa de bine îngrădit, în cât trei săptămâni după aceea, când pentru a doua oară mitropolitul Prespei mă denunță valiului ca turburător al ordinii publice, eu am dovedit cu contractul locuitorilor și cu mărturia episcopilor bisericii, că dimpotrivă sunt om al ordinii și folositor comunei. Aceasta însă a durat o săptămână, în care timp am fost arestat.

Dar n'am apucat să intru în comună, ca să reîncep cursurile, și din nou sunt chemat la Bitolia. De data aceasta ambii mitropoliți, din Bitolia și Prespa, împreună cu greco-manii din Moloviște, mă denunță că sunt agentul plătit al unei societăți din România, care urmărește scopuri contrarii statului otoman. Însă contractul încheiat cu locuitorii m'a servit și de data aceasta de minune, căci în el se spunea *că sunt plătit de locuitori, iar „cheltuelile ce necesită școala sunt suportate de fondul comunal al bisericii“*.

În urmă mi s'a cerut programul studiilor ce am de gând să predau și câte un exemplar din fiecare carte. Toate acestea le dădui, după ce bine înțeles avui grija de a tăia din Istoria Românilor paginile jignitoare pentru Turci.

După aceea mi s'au mai făcut câteva perchezițiuni în timpul nopții, atât în școală cât și în casă, și, negăsindu-se nimic compromișător pentru mine, am fost lăsat în pace tot timpul anului și nu am avut alte supărări de cât acelea ale elevilor de la școlăle grecești, cari ori de câte ori ieșiam din casă, mă huiduiau, mă insultau și aruncau cu pietre asupra mea.

Examenele anuale au avut loc în zilele de 29 și 30 Iunie în localul unde a funcționat școala în cursul anului, și locuitorii au fost foarte mulțumiți de rezultatele obținute, deși nu s'au urmat cursurile regulat, din cauza șicanelor ce am întâmpinat. Nu-mi aduc bine aminte numărul exact al elevilor din primul an, dar cu aproximație vor fi fost 40.

Bitolia. Terminând examenle am plecat la Bitolia, lagărul nostru de concentrare. Personal, aveam și interesul să întâlnesc

Theophania Papacostea 1864

pe logodnica mea, (institutoare română în Crușova,) care se întorcea pentru vacanție în familie, la Bitolia.

În acest oraș îmbibat de elenism, populația precumpănitore o făceau totuși Românii, Bulgarii și Turcii, căci Greci sădea erau prea puțini la număr.

După cât mi-aduc aminte, erau totuși aici 7 — 8 școale grecești, de toate gradele. Era o grădină de copii (*nipiagogion*), două școale primare de fete (*parthenagogion*), două școale primare de băieți (*dimoticòn scholion*) și două școale secundare, una de băieți, alta de fete (*ellinìcòn scholion*). La acestea trebuie să adaug un internat măreț ce se clădea tocmai atunci, din donațiunea armânului localnic *Pinica*, îmbogățit cu comerțul prin Grecia, și care, după spusa bitolenilor, trăia mai mult prin Atena.

Pe cele mai distinse elemente, băieți și fete, care absolveau în Bitolia *ellinìcòn scholion*, Grecii le trimeteau în Atena spre completare de studii și spre întărirea conștiinței elinești, în orașul ce a simbolizat odată strălucita civilizație a vechei Ellade. Încât, tinerii ce veneau de acolo unde învățaseră despre străbuni ce-și legau originile cu zeii, nu mai puteau pricepe românismul, ci-l disprețuiau de la înălțimi olimpice.

În mediul acesta sufocant, de cultură și mândrie grecească, cea dintâi familie care a avut curajul la 1879 să-și deschidă casa și să ne primească pe noi, cei cari le declaram război Grecilor — a fost a lui Ioan Tonu. Liceul român din Bitolia luă ființă în Septembrie 1880, și, până la infiriparea lui, trebuia să avem și noi puncte de sprijin și o oarecare atmosferă în oraș. Afară de aceasta, Bitolenii în disprețul lor pentru noi, nu-și trimeteau copiii la liceul românesc; elevii aceștia trebuiau aduși de prin alte comune și întreținuți în oraș. Până la aranjarea unui internat, aveam nevoie de gazde primitive în Bitolia.

În casa Anastasiei Tonu, femeie inteligentă și de mult curaj, care binemeritează de la românism, pentru că din primul moment l-a înțeles, era locul de întâlnire al celor ce atunci ne încumetam să cercăm marea cu degetul. Ca într'un „club“ național, în acest cămin, rupt din marea familie „elenică“, s'au pus la cale multe, de către fruntașii mișcării românești (cei mai mulți apoi profesori la liceul ce s'a înființat

în curând): Apostol Margarit, A. Bagav, C. Cairetti (cântărețul dela opera română din București), Radu Corvin, Preotul din Brașov Glodariu, fostul profesor dela gimnaziul grec din Xanthe I. Gheorghiaide Murnu (tatăl poetului), N. Popilian, D. Abeleanu și alții. Dar nu numai noi avurăm acces, ci ne luă în gazdă și copii. Tașcu Șunda (din Crușova), medicul psihiatru de mai târziu și Hristu Otto (din Gopeși), devenit apoi chimist la București, ca primi elevi ai liceului din Bitolia au fost primiți și îngrijiți de calda ospitalitate a Anastasiei Tonu.

Contactul fruntașilor români cu această familie avu ca prim efect că fiica lor Theophania, crescută și educată în școli grecești pentru a fi profesoară greacă în Bitolia, odată trecută la românism, a fost imediat întrebuițată în propaganda noastră și trimeasă la Crușova să deschidă școala română de fete de acolo, împreună cu d-ra V. Petrescu, româncă din țară, absolventă a Azilului Elena Doamna din București. Astfel, cu o mică modificare de nume, *Flora* Tonu (în loc de Theophania, care aducea prea mult aminte limba adversarilor noștri) viitoarea mea soție a participat la începuturile școlii românești de fete, din frumosul cuib de vulturi, care este Crușova.

La Crușova, în casele amicului meu Sterie Cionescu, fondatorul primei școli române din acest centru românesc, a trebuit să fac logodna (Aprilie 1881), *fără preot*, o logodnă civilă, neobișnuită la Românii din Macedonia, în fața doar a notabililor comunei.

Preoții din Bitolia ne refuzaseră oficiile lor; chiar cei doi prieteni, Preotul Cornetti și Pr. Sotir, localnici ai Crușovei, după ce ne asiguraseră că vor oficia, au lipsit ambii de la solemnitate. Și pentru celebrarea căsătoriei (20 Iulie 1881) — acolo act pur religios, — am fost nevoiți să mergem departe, în alt vilaet, la Niaguște unde încă nu eram «compromiși», ca Români și unde în orice caz se exercita puternic influența tatălui meu, Celnicul — preot Costa Goga (Papa-Costa) om cu trecere la Greci și Turci, cu rosturi mai largi prin părțile Veriei și Salonicului.

O mutare neașteptată. Pe când la sfârșitul verii (1881) mă pregăteam să reiau cu puteri îndoite firul activității pe care o

Începusem cu atâtea necazuri în Moloviște, am fost mutat de A. Margarit la Niaguște, împreună cu soția mea. Acest act de administrație, privit biurocratic nu are nimic rău și excepțional. Însă fiind date împrejurările ce răscolisem în Moloviște, trebuie considerat ca o mare greșeală. Era timpul când în Moloviște se simțea cea mai mare nevoie de continuitate în acțiunea urzită prin atâtea dificultăți. Pentru cine a cunoscut însă pe Apostol Margarit în faza de „inspector“, lucrul nu este de mirat.

În tinerețe Margarit se ocupase cu negoțul de covoare pe cari și le procura de la femeile din Vlaho-Clisura și Avdela, și le desfăcea prin Bitolia, Salonic, etc. Mai târziu, când Arhimandritul Averchie adună copiii pentru școala Sf. Apostoli din București, el se făcu institutor român, și este fondatorul școlii române din Clisura, la 1868, împreună cu Tului Tacit, fost elev la Sf. Apostoli.

Fiind om ager la minte și activ, cu concursul câtorva prieteni din țară (d-nii Caragiani, Papiniu etc.) el căpătă din București depline puteri pentru a organiza și administra școlile românești din Turcia, pe care le întreținea România. Timp de 4—5 ani Margarit a desfășurat o activitate vie, inteligentă și de mare folos pentru cauza română. Simțindu-se însă tot mai mult stăpân pe situație în Macedonia, fiind pururi necontrolat, prinzând și rădăcini adânci în lumea politică din România, simpatizat de însuși Regele Carol, el descoperi în caracterul său trăsături care, pentru moravurile caste și austere din Macedonia, făcură rău cauzei noastre.

Devenind „inspector“, el își schimbă apostolatul anilor dintâi, într'o autocrație plină de arbitrar și capricii, care încetul cu încetul dărâma ce se clădise prin străduința atâtor bărbați devotați unei cauze sfinte. Măsurile lui erau din ce în ce mai arbitrare și porneau tot mai mult din considerațiuni mărunte și personale. O astfel de măsură a fost, cred, mutarea mea la Niaguște, din Moloviște

*

Niaguște aparține vilaietului Salonic și atârnă direct de Caimacamia de Veria. Este un orașel de dealuri, și cu ape repezi, mai mare ca Moloviște; așezat în mijlocul unor pozițiuni

naturale încântătoare, Niaguștea este renumită în Turcia din cauza vinurilor superioare ce produce. Locuitorii Niaguștei sunt mai cu seamă de două naționalități: bulgari și români, cei dintâi formând majoritatea. Însă și unii și ceilalți sunt sau greco-mani sau grecizați de-abinelea. Pretutindeni, aici, se vorbește numai grecește, chiar de către cei ce nu și-au uitat limba maternă, cum sunt încă mulți dintre bulgari. Românii însă, sunt aci complet grecizați; i-ai putea lua ca greci curați, dacă n'ai întâlni prin multe case bătrâni și bătrâne care îți mai pot vorbi câte ceva în dialectul nostru.

Intr'un mediu ca acesta eram deci sortit, din porunca „inspectorului“, să pornesc acțiune românească! Și nu aveam altă armă de luptă, decât simplul *cuvânt* și calea, discutabilă în cazul acesta, a școliei.

Înțelegeam bine că „lupta“ în asemenea condițiuni este de mai nainte osândită. Cu toate că Neaguștea era o localitate cunoscută mie, încă din copilărie, trebuie să spun că numai când am fost adus de împrejurări să iau contact direct cu populația de aici, având prezente în spirit intențiile de propagandă românească — numai atunci mi-am dat seama bine cât de păgubitoare fu ideia de a fi fost răpit din mijlocul Moloviștenilor. Și acolo, lupta nu era ușoară, dar ea mergea oarecum în plin, căci ținta spre cucerirea unei populații care vorbea în casă limba noastră și care era total românească.

Cel dintâi lucru pe care l-am făcut, este să caut casă. Trebuie să spun că mi-a fost cu neputință; nimeni nu mi-a oferit o cameră pentru școală. A trebuit să aștept să se termine o casă care era în curs de zidire. Aci, am chemat și eu pe câțiva copii, mai ales ai rudelor și prietenilor familiei mele, pentru a putea înjgheba ceva, imediat.

Astfel, primii mei elevi din Niaguște au fost nepoții mei Gheorghe și Tana Cica (cel dintâi devenit acum profesor), precum și trei copii ai lui Cionga: Gheorghe, Gușa și Dimitrie Cionga (cel dintâi devenit apoi revizor școlar, ceilalți droghisți).

Cu aceștia făceam curs două ore dimineața, două după prânz, când eu, când soția mea. Restul timpului îl întrebuițam pentru propagandă, pe care o făceam cu ocazia vizitelor, printre conversații variate, când căutam a le strecura în suflet

întâi îndoeala asupra naționalității lor grecești apoi regretul pentru pierderea limbii strămoșești.

Unora, mai ales dintre cei mai săraci, le trezeam nădejdea de a face din copiii lor oameni mari, oameni învățați, prin susținerea lor gratuită în internat la Bitolia și apoi, cu burse, la București, etc. Astfel am putut capta un număr de copii, ai aceloră cari în cugetul lor mă socoteau pe mine „păcălitul“.

În vre-o patru luni de propagandă de acest fel, am izbutit să umplu o sală cu 25—30 de copii. Dar pe măsură ce acest număr creștea, simțeam că se mărește și ura frunțașilor greco-mani, oameni cu stare materială înfloritoare. Imi amintesc printre aceștia pe câțiva: Hagi Dimitri, Longu, Gurguliatu, Belo-Rizu, și a. Enervarea lor a crescut așa de mult, în cât pe la diferite întâlniri mă amenințau fățiș, că voiu dispărea dacă nu voiu pleca de acolo. Când aceste amenințări se îndesiseră, atmosfera fierbea, și eu simțeam că ne apropiem de o ciocnire inevitabilă; am luat atunci oarecari măsuri de pază. Mai întâi mi-am tocnit doi păzitori de meserie, cari ne însoțeau pretutindeni, mai ales în drumurile ce făceam la Veria unde locuia tatăl meu. Pe de altă parte m'am plâns oficial consulului român din Salonic — d-l Lenș —, un om superior sub toate raporturile, și am pus în curent pe tatăl meu, ale cărui relații atât cu autoritățile cât și cu frunțașii Greci din Veria erau indicate de însăși situația lui de celnic.

Ce se va fi petrecut între Salonic și Veria, nu știu cu precizie. Dar curând după aceste interveniri ne pomenim cu o comisie de anchetă, asupra activității noastre, comisie alcătuită din caimacamul Veriei, însoțit de miralaiul, mudirul respectiv și încă un funcționar turc. Ei au intrat în comună călări, însoțiți și de patru sovarii înarmați până 'n dinți, făcând o adâncă impresie asupra orașului; au venit deadreptul la locuința mea.

Comisia vorbea cu predilecție albanezește, ceea ce ne denunță naționalitatea membrilor ei. Atunci am lăsat să le vorbească soția mea, care se exprimă curent în această limbă. Dânsa le dădu toate răspunsurile și le arătă în câteva cuvinte, că acțiunea noastră nu este politică; ea nu are alt scop

decât acela ca să facă pe Români de acolo să nu-și uite limba maternă.

După acestea, soția mea insistă să fim confrunțați cu aceia cari ne amenințau cu moartea în fiecare zi, pentru motive de ordin politic.

Și a citat pe vreo 10 greco-mani, dintre cei mai trufași. În câteva momente toți cei desemnați au fost de față, și ancheta a început public, fiind prezenți toți deodată. Comisia a procedat scurt și aspru, arătându-le greco-manilor că sunt pe deplin lămuriți. Și dădură cuvântul soției mele care, în albanezește și apoi în grecește, le-a vorbit cam astfel: „Statul Otoman nu va avea niciodată să sufere din cauza noastră. Noi nu urmărim idealuri politice în Turcia, însă nu vrem să fim desnaționalizați de un popor, care este dușman de moarte al Imperiului. D-lor de aici, pe lângă că și-au uitat propria limbă, vorbesc acum de *cleverie*, de libertate pentru Grecii de aici. Ei vor, cu alte cuvinte, nici mai mult nici mai puțin decât ca Grecia să stăpânească aceste ținuturi.“

Foarte sumar, comisia încheie orice discuție, anunțând pe toată lumea și pe toți bărbații orașului, să fie după amiază în piață, de unde autoritățile trebuiau să-și ia drumul înapoi spre Veria.

La ora indicată ne-am dus în piață, unde erau adunați toți fruntașii. Comisia după amiază, plecând spre Veria, au trecut călări prin piață și au spus fruntașilor, scurt, câteva cuvinte.

„Nimeni nu se va atinge de acești oameni — și ne arătară pe noi —, cari nu lucrează contra siguranței statului otoman, cum faceți voi. De vom auzi așa ceva, vă aducem legați în închisorile Salonicului, iar d-lor le vom trimete doi suvarii, cari să-i însoțească oriunde vor avea nevoie să meargă.“

Aceste autoritare cuvinte au produs o adevărată consternare; după câteva zile, ducându-ne la Veria mi s'au și dat cei doi păzitori făgăduiți, cari ne însoțeau de atunci în toate drumurile, mai cu seamă când ieșeam din oraș. Aceste fapte au schimbat atitudinea dâră a dușmanilor noștri; mulți s'au împlânzit, iar unii ne-au poftit chiar în vizită, acasă la dânșii.

Însă baza era, oricum, șubredă; nu puteam conta pe masa

poporului! Acțiunea avea ceva superficial... pe când legăturile elenismului erau prea puternice și de lungă durată.

În asemenea împrejurări am terminat anul școlar în Aprilie c., cu un număr de 35-40 de elevi, și cu dreptul de a funcționa anul viitor *într'una din școlile comunale*.

Cum însă o parte dintre Români acestui oraș, nu stau neîntrerupt aici, ci cum vine vara se ridică în munți, urma că în cursul acestei veri (1882) să-i însoțim și noi la „*Călivele lui Badralexi*“, ceea ce m'am și pregătit să fac, încă din luna Aprilie. Acolo însă, aveam de aface și cu altă populație: aceea care se mută cu oile, și se adună, venind din diferite centre statornicite, ca Niaguște, Veria, Vodena și chiar din apropierea mării, dela Caterina (lângă muntele Olimp) etc. Această populație, spre deosebire de aceea complet *așezată*, a Niaguștei, era pur românească, vorbește limba română, și a îmbrățișat cauza noastră fără nici o greutate, dând culturii românești un însemnat contingent de oameni, mai ales intelectuali și luptători naționali.

Aici, fără alte preocupări decât acelea didactice, am instruit pe copiii acelei părți dintre Români, cari își petrec viața într'o neîntreruptă legănare între munți și văi.

Toamna însă, când ne gândeam să revenim în Niaguște, pentru a reîncepe acțiunea întreruptă în Aprilie, un nou ordin, tot așa de neînțeles, mă trimite înapoi în vilaetul Bitolia, la Moloviște. Se pare că aici, suplinind un an de un institutor, Cuza, de origine bulgar, însă românizat, lucrurile se încurcaseră.

Lipsit de tactul necesar, terenul îi fugea sub picioare, înlocuitorului meu; căci la întoarcerea în Moloviște am găsit lucrurile în starea dela început. Cu deosebirea că acei cari făcuseră caz de românism, înduraseră oarecari suferințe și băteau acum în retragere.

Școala românească din Niaguște s'a închis, și închisă a rămas până astăzi, iar noi am plecat la Moloviște.

Din nou în Moloviște. În toamna anului 1882, reveniți în Moloviște, călcam acum pe cărări mai bătătorite. Reiau vizitele pe la vechii mei prieteni și susținători și închiriez imediat două localuri: unul pentru școala de fete, altul pentru cea de băieți.

Reîncepând cursurile, am crezut că este bine — dat fiind caracterul școlii noastre, care urmărea mai mult propagarea sentimentului românesc, decât să scoată pe copii „tobă de carte“ — am crezut, zic, consecințe acestui mod al nostru de a vedea, să nu ne mărginim a le preda numai învățături abstracte, ale căror rezultate sunt prea târzii și cari nu puteau fi pricepute de locuitori, ci să punem sub ochii lor ceva sensibil, care să poată fi apreciat de ei.

Pentru aceasta am insistat la școala de băieți, mai ales asupra aritmeticii, scrisului și cetitului. Am obișnuit pe băieți să deslege repede și într'un mod practic toate problemele

O vedere din Moloviște. «Valea».

referitoare la ocupațiunile părinților lor; îi învățam cum să scrie scrisori comerciale, cum să-și țină registrele de viitori băcani, hangii, birtași, etc. A fost, într'un cuvânt, un program adaptat intereselor și caracterului populațiunii, și ale cărui roade erau simțite de înșiși părinții elevilor — ceea ce nu era în școlile grecești.

La școala de fete se urma aceeași tactică. În loc de lucruri teoretice, menite să scoată intelectuali, activitatea institutoarei era îndreptată în scopul de a scoate bune gospodine și mai ales bune românce. Lucrul manual ocupa primul loc în școală; *după* el veneau scrisul și cetitul.

La sfârșitul anului a fost o surpriză care a stors lacrimi locuitorilor, văzând lucrurile frumoase pregătite la școală, în cursul anului, adică rochii, rufărie, cuverturi etc., tot ce este necesar unei bune gospodine. Pentru prima dată s'a introdus, de către soția mea, cusutul cu mașina (o mașină mică, de mână) în comuna Moloviște.

Cunoscând, de altă parte, ce influență are teatrul, cântecul și poeziile ocazionale asupra poporului, improvizam diferite dialoguri, poezii (am tradus în dialect „*Deșteaptă-te Române*“) cântece în dialect, care se recitau la orice ocazie și produceau o vie impresie printre locuitori.

Fastul și exhibițiile îi atrăgeau mult, și eu am profitat totdeauna de acest mijloc excelent de propagandă.

Alături de activitatea școlară, am întreprins și o intensă acțiune în afară de școală, în scop de a-i aduce pe toți — mai ales pe frunțașii greco-manismului — la vederile noastre, și nu odată am fost expuși la tot felul de neplăceri. Noi însă am perzistat, pe calea ce ne propusesem, cu o îndărătnicie greu de închipuit. Și perzistența noastră, până la urmă, a învins. Am căutat să stabilim chiar legături de rudenie; am botezat copiii celor mai fanatici greco-mani, am căsătorit pe o cumnată a mea cu fiul unui frunțaș dintr'o mare familie a Moloviștei, iar unul din copiii noștri este botezat de un moloviștean care astăzi este cel mai fanatic român al coloniei noastre din Sofia.

Moloviștenele. Românele din Moloviște, mărginite pe atunci numai la lucrarea lănei, erau cu totul străine de croitorie, broderii, confecționarea lucrurilor mai delicate; până chiar și hainele cele mai simple erau lucrate de croitori. Soția mea, fericită că putea face servicii, strângea în orele libere pe nevestele tinere și pe fetele din comună, le arăta cum să coasă, brodeze, croiască și să împletească. Mașina de cusut a produs în familie o adevărată revoluție.

În Moloviște este o vorbă foarte nimerită, care caracterizează minunat situația familiilor de acolo: „*bărbatul este oaspe în casă*“. În adevăr, bărbații trăind mai toți în străinătate, femeea este aceea care conduce ca să zicem așa — *politica familiei și a casei*; dela ea primește bărbatul toate

informațiile; ea este aceea care îl pune în curent cu tot ce se petrece în comună, și — vrând nevrând — linia de conduită a bărbatului este trasă în cea mai mare parte de convingerile femeii.

Acest lucru nu putea rămâne neobservat de noi și de aceea am întrebuințat toate mijloacele ca să ne câștigăm simpatia femeii moloviștene. La atingerea acestui scop a contribuit în mare parte un serviciu deosebit pe care li-l făceam; *le scriam corespondența lor familiară cu acei membri din casă cari se înstrăinaseră; în cele mai dese cazuri era vorba de corespondența soțiilor către soți, a mamelor către copii.*

„Doamna Dascală“ mai ales, prin tactica și familiaritatea ei, a reușit în scurt timp să capete încrederea celor mai multe familii. Femeile, ai căror soți și fii erau în străinătate, alergau la dânsa ca să le scrie scrisorile. La început a trebuit să scriem grecește, apoi în cuvinte românești însă cu litere grecești; la urmă — scrisori curat românești. În felul acesta femeile din Moloviște începură din ce în ce mai mult a se apropia de noi și a căuta prietenia noastră. În fiecare zi veneau femei să-și facă corespondența; și erau timpuri când solicitatoarele erau așa de numeroase, în cât casa noastră lua înfățișarea unei cancelarii, unde fiecare trebuia să aștepte până să-i vie rândul. Trăiam astfel, sufletește, în intimitatea fiecărei familii.

Femeile, ca să ne arate recunoștința pentru serviciile zilnice pe care le făceam, trimeteau copiii la școala noastră și, când bărbatul se întorcea din străinătate, găsimu-se în fața unui fapt îndeplinit, și față de explicațiile nevastei, față și de protestările copiilor, cari erau totdeauna aliații noștri nu putea de cât să tolereze acest fapt «*cam pripit*».

În acest mod activitatea ce am desfășurat, chiar din primul an, a dat rezultate mai presus de așteptările noastre. Zilnic numărul copiilor în școalele românești creștea, în paguba școalelor grecești.

Un examen furtunos. În ziua festivității de încheiere a cursurilor unui an, fetele au apărut ca prin minune în uniformă, rochițe albe (incinse cu *tricolorul român*), lucrate de ele în cel

mai mare secret, pe lângă multe alte lucruri ce puteau împodobi expoziția, chiar a unei școli speciale; iar băeții trebuiau să rezolve o mulțime de probleme practice, referitoare la ocupațiunile negustorești ale părinților lor, într'un mod surprinzător de grabnic. Apoi preparasem împreună o mulțime de dialoguri, improvizate ad-hoc, o mulțime de poezii ocazionale, de cântece în dialect — pentru a putea fi perfect înțelese de locuitori. În toate aceste producțiuni a jucat un rol important mai ales o fetiță cu o memorie fenomenală, anume *Eudochia Oldi*.

În comună se formează încetul cu încetul o atmosferă de simpatie pentru noi, și școala românească se arată în toată puterea ei cu ocazia serbării de fine de an.

Românii naționaliști, pricepând că această serbare va avea ceva cu totul deosebit, și văzând că localurile noastre de școală erau prea mici pentru a cuprinde numerosul public ce avea să asiste, ne propuseră să facem serbarea într'o sală a școlii comunale — clădită de altfel cu banii *tuturor* locuitorilor —, dar care era așezământ de cultură grecească.

Se înțelege, propunerea aceasta, către care nu odată se îndreptase gândul nostru, a fost primită de noi cu mare entuziasm, deși știam că lucrul va provoca ciocniri.

În dimineața zilei când trebuia să aibă loc serbarea, copiii școlilor noastre au început să poarte mobilierul de la școala română, în spre localul școlii comunale (școala eforială). Aci însă, greco-manii, cari aflaseră de intențiunile noastre, postaseră jandarmi; aceștia păzeau intrarea, iar eforii și epitropii lor, adunați într'o piață ce este în fața școlii, protestau și vociferau că școala comună este grecească, și nu se poate deci ca românii să intre într'însa.

Văzând această rezistență, noi am declarat că vom face serbarea în chiar piața publică, din fața școlii comunale; și, după ce elevii noștri au cărat mobilele în acel loc deschis și larg, după ce au terminat aranjamentele necesare, scoborîm și noi împreună cu elevii și elevele noastre spre locul indicat, întonând în cor imnul Sultanului.

În fața școlii grecești, rândurile de copii se opriră, întonând imnul național „*Deșteaptă-te Române*“ în versiunea dialectală; după aceasta am intonat și un cântec ocazional, plin de aluziuni la evenimentele prezente, care începea „*Nu*

avdziți lavă la Moș-Gaga“? (Nu auziți strigăte la Moș-Gaga?)

La vederea fetelor în uniformă, încinse cu tricolorul român, la auzul cântecelor care despicau văzduhul, un entusiasm indescriptibil cuprinse pe românii ce se aflau de față.

Femeile care urmaseră pe fetele și copiii lor, nu mai putură răbdă nedreptatea ce ni se făcea, cât timp școala, a cărei intrare ni se oprea, era clădită cu sudoarea bărbaților lor.

Eforii greco-mani au fost luați în huidueli și cu pietre, jandarmii împinși și târiți din fața ușilor; într'un elan de entusiasm, o femeie — d-na Constantina Simciu Paligora — aparținând unei vechi și nobile familii din localitate, luă în mână un topor, sparse ușile școlii și ne invită să luăm loc și să continuăm serbarea fără teamă, căci înainte de a ni se întâmpla nouă ceva, lumea adunată acolo ne asigură că se va expune să piară cu toții.

Noi începem serbarea prin cântece, în timp ce eforii și epitropii școlii grecești, împreună cu alți greco-mani de frunte, alergau la Bitolia ca să ne facă acțiune.

Niciodată poate până atunci în inimile Moloviștenilor n'a tresărit în comun atâta entusiasm generos ca la această serbare. Peste toate fețele alunecau lacrimi. Femeile veneau și își sărutau copiii în fața publicului; nici nu le venea să creadă că aceia sunt copiii lor, cari vorbesc așa de frumos. Multă lume mă întrebă — referitor la dialogurile și zicerile copiilor care concordau perfect cu întorsătura ce o luase serbarea noastră — dacă aceste cuvinte „sunt din carte“ ori le spun copiii din mintea lor.

Imi aduc aminte că la sfârșitul festivității, când una din fetele, anume Eudochia Oldi (acum doamna *Valeria C. Cosmescu*), urcată pe o masă, a început să rostească o cuvântare finală, când ajunsese la un pasaj în care apostrofă pe părinți cu aceste vorbe:

„Nu vă era milă de noi când ne trimeteați la școala greacă, să ne chinuim cu o limbă străină?”

„Nu v'a fost milă de frații noștri mai mari, pe cari i-ați lăsat orbi, ca vai de ei, numai pentrucă-i sileați să-și vâre „în cap o limbă ce nu era suptă din sânul mamei?“, lumea

începu să plângă cu hohot, entuziasmul era nebun și sublimul în toată puterea stăpâna mișcarea din sală.

Un greco-man din cei mai fanatici, anume Constantin Belimace Coina (să nu se confunde cu Const. Belimace, poetul), al cărui tată se dusese la Bitolia să ne tragă în judecată, a fost atât de mișcat, în cât a strigat în gura mare: „*bravo, doamnă dascală!*” și a repetat acest strigăt încontinuu până la eșirea din sală.

Lumea se adunase în jurul nostru, și din toate gurile nu se auzeau de cât aceste vorbe: «*la toamnă și eu am să las pe Greci, la toamnă și eu am să-mi trimet copiii la voi*».

In fața lui Alay-Bei. In timpul cât durase serbarea noastră cei câțiva greco-mani cari s'au dus la Bitolia spre a ne reclama, au comunicat mitropolitului, cu exagerare, cele întâmplate în Moloviște, acuzându-ne că am revoltat lumea și că am provocat chiar omor.

Mitropolitul adresează o notă guvernatorului în sensul celor reclamate de către greco-mani. Acesta trimise îndată în comună pe prefectul poliției însuși, Alay-Bei, care trase în gazdă la bogătașul greco-man Simu Belimace Coina, unde am fost chemați și noi, ca să dăm seamă asupra acuzațiilor ce ni se aduceau.

Am răspuns lui Alay Bei, că noi nu ne-am amestecat cătuși de puțin, și că părinții băeților și fetelor au pretins ca să facem examenele și serbarea în școala comunală, fiindcă erau mai spațioase.

Părinții elevilor și elevelor au declarat de asemenea că noi nu suntem vinovați, căci, ca oameni plătiți de ei, suntem datori să mergem acolo unde ne vor ordona ei; că bătăile s'au întâmplat din cauză că partizanii mitropolitului se opuneau cu forța la intrarea copiilor noștri în școala care s'a clădit cu banii *tuturor* Moloviștenilor, prin urmare și din banii lor înșiși, nu numai din ai celor cari învață grecește.

Când Alay-Bei, prinzând firul lucrurilor, a întrebat pe greco-mani, de ce nu au vrut să ne lase școala numai pentru câteva ceasuri, gazda, adică Simu Belimace, a răspuns că n'a vrut să ne lase, din cauză că școala este grecească și

că «*nu se poate într'o școală grecească să intre un profesor român cu băeți cari învață românește.*» La acestea Alay-Bei întreabă din nou: — „Dar voi, cari învățați copiii grecește, ce sunteți?“ Grecomanii n'au îndrăsnit să-și nege naționalitatea, și, la răspunsul ce l-au dat că sunt români, Alay-Bei reluă cuvântul și le zise:—«De ce dar nu ați lăsat «pe frații voștri, cari sunt tot români, să aibă aceleași drepturi «ca și voi? *Eu sunt turc, de altă religie de cât a voastră «și cu toate astea, dacă Românii aceștia mi-ar fi cerut «localul unei geamii ca să facă examenele copiilor lor, «le-ași fi dat cu multă plăcere.* Se vede însă că voi urmăriți «o politică grecească, adică doriți ca în locul nostru să vie «Grecia și locul meu de Alay-Bei să-l iei tu, și locul de valiu «să-l ia fratele tău... etc. Aceasta însă n'are să se întâmple; «astăzi suntem noi stăpâni aci, și cum vrem așa facem.»

Zicând acestea, a dat ordin să aresteze pe Belimace Coina. Atunci, ceilalți greco-manii s'au speriat și au căzut în genunchi, strigând:—«Aman! Efendim, iartă-ne, pe viitor vom face așa cum ați ordonat».

Alay-Bei la început s'a arătat neînduplecat și, după ce a luat masa în casa acestui greco-man *arestat*, a plecat la Bitolia. Acolo, după repetite intervențiuni ale mitropolitului, i s'a dat drumul.

Astfel s'a terminat activitatea noastră școlară din anul 1882-1883.

Două școli grecești mai puțin. La 1 Septembrie 1883 am redeschis cursurile.

Examenele din anul precedent și epilogul cu Alay-Bei, au avut o influență hotărîtoare asupra spiritelor. Numărul greco-manilor și curajul lor a scăzut așa de mult, în cât Grecii au fost siliți să desființeze deodată două școli, din patru câte aveau. Au desființat *ellinikon scholion și nipiagogion* (școala mixtă de copii mici).

În schimb, din banii economisiți de pe urma acestor reduceri, ei au constituit lefuri regulate pentru aceia cari se pretau, ca agenți de propagandă, la jocul intereselor mitropolitului.

Cercul activității noastre extra-școlare se lărgise mult;

aproape întreaga comună era sub farmecul activității ce desfășuram. Chiar greco-manii veneau să ne ceară sfatul asupra multor afaceri. Bigotismul românilor dispăruse ca prin farmec. Mitropolitul și Patriarhul nu mai exercitau asupra lor acea teroare superstițioasă, care numai la auzul numelui lor, lua în stăpânire altădată sufletele Românilor. Iși dădeau acum bine seama de nedreptatea ce se făcea cu biserica și școlile comunale și nu mă mai luau drept catolic — papistaș! — când le desfășuram neomenia clerului grec, care procedând astfel pretindea că lucrează „*în numele mării și adevăratei biserici!*”

Cei veniți din țări depărtate, de îndată ce intrau în comună, erau răpiți de curentul general. Nu stăteau retrași ca mai înainte, căutându-și numai de liniștea proprie. Luau parte și dâșii la consfătuiri; mulți dintre ei, chiar s'au stabilit pentru totdeauna în comună, absorbiți de noua cale ce li se deschidea.

În școală continuam activitatea noastră cu tragerea de inimă ce ne-o insuflau succesele din ce în ce mai mari. Mulți greco-mani, după ce copiii lor isprăveau cursurile școlii grecești, și-i trimeteau și la noi un an doi, ca să-și completeze cunoștințele, mai ales în ce privește facerea socotelilor. Eu le mai făceam un curs practic, de doi ani, de limba franceză.

Faptul că în școala noastră copiii învățau să facă socotelile practic și repede, determinase pe moloviștenii chiar greco-mani — însă negustori înainte de toate, — să-și trimeată copiii la noi. De îndată ce însă copiii lor călcau pragul școlii române, nu se mai întorceau înapoi; nu ieșiau din școală de cât fanatizați. Cei mai zeloși tinerii molovișteni au fost aceia cari au venit la noi provizoriu, numai ca să învețe socotelile!

Rolurile dintre noi și institutorii greci acum se schimbaseră.

Cu toate sfaturile ce zilnic le dedeam copiilor dela școlile noastre de a fi cuviincioși, nu odată s'a întâmplat să huiduească pe dascălii greci.

„**Apostolul**“ cântat în românește. Nu mai era acum nevoie de impulsul nostru. Românii luau din popria lor inițiativă hotărâri, pe care altădată nu le-ar fi urmat nici pentru

sume mari de bani. Așa, a pornit dela ei propunerea de a încerca să zicem „*Apostolul*“ pe românește în Biserică.

Românii nu puteau suferi să nu se auză în biserică limba românească, pe câtă vreme știau că școala ca și biserica erau zidite cu banii locuitorilor și că majoritatea comunei era acum cu ei. De aceea au cerut ca pentru Sfântu Dumitru să pregătesc un elev, care să citească „*Apostolul*“ în biserică.

Pentru aceasta am și pregătit un elev, anume Mihail G. Țapu, fiul lui G. Țapu, unul din fruntașii molovișteni, un aprig și neobosit luptător, care m'a urmat pas cu pas în acțiunea mea. În ziua de Sfântu Dumitru, la ora hotărîtă, elevul nostru a început a cânta românește „*Apostolul*“. Atunci preotul care servea în altar, un greco-man fanatic anume Popa Gheorghe, a întreat cu glas mare: „*Cine a pus pe acest blestemat să cânte în românește?*“ Toți au răspuns într'un glas: *Noi l-am pus*. Preotul s'a repezit asupra băiatului ca să-i ia *Apostolul* din mână. Atunci părintele copilului a început la rândul său să-l lovească și un tumult îngrozitor începu în biserică, după care urmă o bătae în toată regula.

Dezmeticit din învălmășală, preotul împreună cu mai mulți grecomani pleacă din nou la Bitolia spre a raporta Mitropolitului cele întâmplate. Acesta, printr'o petiție formală, ne reclamă valiului, pe mine și pe soția mea ca instigatori, precum și pe tatăl băiatului cu încă vre-o câțiva partizani,—din cari nu-mi mai reamintesc de cât pe Constantin Velo (tatăl poetului N. Velo) și pe Alexe Țovar,—și cer darea noastră în judecată.

În ziua înfățișerii, președintele tribunalului, un turc din cei fugiți din Bulgaria, originar din Rusciuk, cearcă a mă întreba în limba turcă. I-am răspuns că nu știu turcește. Cearcă din nou a mă interoga bulgărește. I-am răspuns de asemenea că nu știu nici bulgărește. Atunci Mitropolitul și greco-manii au propus ca interpret pe d-l Tașcu Pișca, un fruntaș greco-man din Bitolia (fratele fostului senator Pișca, din Țara Românească), ca el să mă interogheze în limba greacă. Am răspuns din nou că nici această limbă nu o cunosc.

Atunci președintele tribunalului, spre marea mea surprin-

dere și bucurie, mă întrebă în limba română din țară, pe care o cunoștea se vede încă de când era la Rusciuk: — *Ce limbă vorbești d-ta și de unde ești?* I-am răspuns că sunt român din Veria, vilaetul Salonic, și că nu cunosc altă limbă decât limba familiei mele, care este limba română. M'a întrebat atunci: — De ce ai pus pe băiat să cânte românește în biserică? La acestea i-am răspuns că nu l-am pus eu, ci tatăl său, care este de față și care poate să dea toate lămuririle.

După aceasta a întrebat în limba turcă pe G. Țapu:— «De ce ai pus pe băiat să cânte românește în biserică? Acesta a răspuns tot în limba turcă: — „Efendim! Noi suntem în „Moloviște cu toții români (vlahi) și nu știm cum s'a în- „tâmplat că din moși-strămoși în biserica noastră s'a cântat „grecește, cu toate că nimeni din comună, nici bărbații nici „femeile, nu știu și nu înțeleg ce citească preoții! Din această „cauză noi stăm ca vitele în biserică; dacă vedem că popa „se închină, ne închinăm și noi, iar când popa stă, stăm și „noi. Noi n'am făcut nici un rău decât am pus pe băiatul „acesta, care acum a învățat să citească în limba noastră, „să ne cânte o rugăciune în limba pe care am învățat-o dela „părinți, pe care o vorbim și noi și o înțelegem“.

Atunci Popa Gheorghe întrerupând a striga:

— Air Efendim (Nu, Domnule); băiatul a început să cânte „*moldovancea* nu *vlahcea*, voind să înțeleagă prin aceasta că a cântat limba română din regat, nu în dialectul macedo-român.

Președintele tribunalului însă, care din aceste cuvinte a înțeles că este vorba de moldoveni și munteni, a reluat repede cuvântul, și a zis: — „Moldovancea, vlahcea, același lucru este“. Și, când popa a vrut să se explice, cum că limba în care a cetit este alta decât aceia pe care o vorbește poporul, președintele supărându-se i-a răspuns: — „Mie o să-mi spui lucrul acesta?“ Și, după ce au fost cercetați și ceilalți preoți cari erau citați ca martori: Popa Ilie, popa Constantin și popa Târpu, s'a dat hotărîrea că eu și G. Țapu eram achitați, iar popa Gheorghe fu condamnat la două luni închisoare și cheltueli de judecată.

Din acest moment a început să se cânte regulat «Apostolul» românește în biserică și alte cântări bisericesti precum și

«prohodul» în Vinerea Mare, ceea ce producea o puternică emoție în popor.

De aci încolo, până la sfârșitul anului școlar, liniștea ne-a fost asigurată; așa că la examene ne-am prezentat cu copiii preparați. Ziua ultimei festivități lua acum caracterul unei adevărate întruniri politice, unde rătăcirea grecomanilor se discuta fără șfială și în cele mai mici amănunțimi.

Spre școalele comunale. În anul următor, 1884, ne-am dus în comună încă din luna August, și chiar în această lună am și deschis școalele. Am grăbit de data aceasta cu deschiderea cursurilor, fiindcă la acea dată institutorii și institutoarele grece nu veniseră încă în comună; așa că noi am putut să ocupăm fără multă greutate și fără vre-o formalitate, două din școalele comunale: școala numită dela Moș-Gaga — cu băeții, și școala numită de la Chiacu — cu fetele. În localul școlii ce se zice «dela Chiacu» ne-am așezat și noi cu locuința, în camerele unde locuia directorul școlii grecești.

Greco-manii bine înțeleși n'au putut răbda așa ceva, și de aceea s'au dus repede la Bitolia, unde mă reclamară Mitropolitului. Peste câteva zile jandarmi sosesc în comună, mă ridică pe mine și pe soția mea, ne duc la Bitolia și acolo ne aruncă pur și simplu în aresturile poliției.

Partizanii noștri din comună vin cu toții în Bitolia și reclamă libertatea noastră. După mai multe înfățișeri se hotărăște în sfârșit ca școalele comunale să se păstreze ca școale grecești, oricât de puțini elevi ar mai rămânea în ele. Pentru școalele românești s'a hotărât ca ambele partide, atât cel greco-man cât și cel naționalist român, adică întreaga comună, să cotizeze ca să se construească alte școale, noi, cu firma de „Școale românești“, pentru a căror construire să se cheltuească tot atât cât s'a cheltuit și pentru acelea care acum erau proclamate ca „Școale grecești“. Dar până să se strângă fondurile necesare pentru clădirea școalelor noi, comuna să fie datoare a plăti cheltuelile necesare școalelor românești, adică chirii, mobilier, lemne, servitori etc.

Un francez care locuia în Bitolia anume *Jean Vincent*, prieten bun al meu și al cauzei românești, era interpret al vilaetului Monastir și meditator al copiilor valiului.

nemulțumit de modul cum s'a deslegat chestiunea școalelor noastre și bazat pe influența ce avea pe lângă valiul, mi-a propus și m'a sfătuit să dau o nouă petiție la valiul, *scrisă în limba franceză*, prin care să cer ca profesorii și profesoarele grece, care au rămas cu puțini elevi și eleve să treacă în școalele luate cu chirie; iar noi, cari aveam marea majoritate a copiilor, să rămânem în școalele comunale, zicând că valiul, neștiind franțuzește, îl va chema pe dânsul să i-o traducă și cu acest prilej el să desvolte chestia școalelor românești naționaliste în favoarea noastră; și, cu siguranță — zicea el — că valiul va reveni asupra deciziei luate de mai înainte și va dezlega chestia așa după cum s'a cerut de noi.

La ziua fixată, prezint petiția valiului; acesta o deschide, se uită la ea și mă întrebă: — «La Moloviște sunt francezi?»

— Nu, îi răspund eu.

— Dece dar ai scris petiția în limba franceză și n'ai scris-o în limba statului?

Am răspuns că nu cunosc bine limba turcă și că nu pot să scriu în această limbă și nici altuia nu puteam să-i dau a înțelege cum trebuie s'o scrie.

— Bine, a răspuns valiul, dar tu ce ești?

— Sunt vlah, pașa Efendim, îi răspund eu.

— Atunci de ce n'ai scris-o în limba ta? Și când să răspund că nu știam că aveți interpret și de limba română, s'a repezit asupra mea, mă lovește cu palma și strigă să ies afară. În urma acestora m'am întors în Moloviște.

Din acest moment până în 1887, când școalele comunale au devenit școale românești, după cum se va vedea mai la vale, toate cheltuelile menționate mai sus, ale ambelor școale românești, au fost suportate de comuna întreagă, din fondurile bisericii.

De aci încolo cursurile s'au urmat regulat până la examenele generale, care ca și mai înainte ne-au dat rezultate strălucite. Anul școlar 1885—1886 s'a terminat cu oarecare liniște. Școalele noastre au început a avea o populațiune școlară din ce în ce mai mare și din această cauză au fost numiți încă doi institutori-ajutori: *Gh. Caracota* și *Mihail Dimonie* (cunoscutul cercetător în domeniul științelor naturii — de mai târziu).

Acuma, aproape în toată comuna nu mai bătea decât același suflet. În partidul greco-man nu mai rămăseseră decât câțiva inși, mai toți susținuți cu lefuri de către mitropolit.

Românii deșteptați nu mai sufereau ca funcțiunile publice din comună să fie apanajul câtorva familii doar. În acest an am izbutit ca la alegerile de epitropi și efori, de primar și consilieri, să punem oameni de seamă, în tot cazul fruntași naționaliști — indicați de noi.

Triumful definitiv. Luarea școlaelor comunale. Anul 1886-1887 este anul când succesul nostru a ajuns la apogeu. În acest an am reușit să dăm ultima lovitură grecismului din Moloviște și să scăpăm de el. Aceasta, printr'un concurs de împrejurări determinate numai de puternicul entusiasm ce stăpânea inimile locuitorilor.

Ne-am dus și anul acesta în comună încă dela 15 August, și, fiindcă localurile luate cu chirie și transformate de noi în școală nu mai cuprindeau marele număr de elevi ce aveam, ne-am instalat în școlaele comunale dela Moș-Gaga, cu concursul tuturor autorităților publice din Moloviște, adică a eforilor, epitropilor și a consiliului comunal, hotărîndu-se în același timp ca institutorii Greci ce mai rămăseseră, cu micul lor număr de elevi, să treacă în localurile ținute de noi până atunci, cu chirie.

Cei câțiva greco-mani ce mai erau în Moloviște, din cari îmi amintesc pe frații Mischia, Gachiu Gruia, Dimo Gruia, Gachiu Ciomu Paceavra, nemulțumiți cu hotărîrea luată de consiliul comunal, au alergat la Bitolia și au adus la cunoștința mitropolitului grec cele întâmplate. Acesta a adresat îndată o notă guvernatorului vilaetului, cerându-i a ordona revenirea la starea de mai înainte a lucrurilor, și pedepsirea noastră. Guvernatorul dădu mitropolitului toată satisfacțiunea, trimetând în comună un ofițer cu zece jandarmi. Mitropolitul veni însuși în comună însoțit de aceștia, cari, după ce au forțat ușile, au năvălit în școală, au aruncat toate obiectele în stradă și au ordonat arestarea noastră, a tuturor institutorilor și a institutoarei, instalând acolo din nou pe dascălii greci, ascultând în totul ordinele dictate de mitropolit.

În acea zi de 10 Septembrie 1886 — care pentru toți moloviștenii va rămâne dată memorabilă — în urma celor întâmplate cu noi în școală, se dă alarma în toată comuna și, la sunetele clopotelor, dela biserici, toată lumea, bătrâni, femei, copii, toți până la unul, se adună în fața școalei, pe locul deschis dela Moș-Gagă; și, când au văzut toate obiectele și cărțile școalelor noastre aruncate în stradă și sfărâmate, iar pe mine, pe soția mea și pe ceilalți institutori puși sub escortă, au început a se agita, s'au înfuriat și, intrând în școală în mare mulțime, au început a parlamenta cu mitropolitul grec, cerându-i socoteală de cele ce se întâmplaseră. Mitropolitul, tare pe situație, în loc să răspundă a dat ordin jandarmilor să lege pe toți cari făceau gură. Aceasta a făcut ca să se înfurie toată lumea care era acolo, și cu toții — chiar și femeile — au început a amenința și a imbrânci pe mitropolit. Producându-se învâlmășală, mitropolitul a fost târît afară din școală iar copiii i-au rupt barba. În timpul acesta ofițerul de poliție începuse a opera cu jandarmii arestările. Ei ne leagă cot la cot pe noi și pe frunțașii Moloviștenilor și ne trimet imediat la Bitolia, unde ne-au întemnițat *in criminal*. După aceea s'au închis toate școlile, iar cheile s'au predat valiului în mână. Dar în urma noastră un lung convoiu se formase, care ne însoțea. Eforii, epitropii, consiliul comunal, cu primarul în frunte, și toți frunțașii ce mai rămăseseră în comună, multe femei și chiar copiii din școală, vin pe jos, după noi, la Bitolia, toți cu lacrimile în ochi. Aci se așază în mare mulțime în fața palatului administrativ, se formează o delegație dintre ei, și, cu o petiție formală, cer liberarea noastră. În timp ce delegația era în audiență la valiul, mulțimea de afară striga:

„Aman! Pașa Efendim! Ce este nedreptatea ce ni se „face? Ori liberați pe învățătorii noștri și ne lăsați în pace „să învățăm pe copiii noștri limba noastră, ori telegrafiem „Pađișahului, că la Moloviște României nu mai pot să trăiască din cauza mitropolitului grec“.

— „Liberi sunteți, nimeni nu vă oprește să învățați pe „copiii voștri limba voastră — le răspunde valiul celor cari „s'au dus în delegație cu petiția — însă actualele școli comunale sunt clădite cu firman de „școale grecești“ și într'insele

„nu pot să învețe decât profesorii plăcuți Patriarhiei, chiar dacă n'ar rămânea decât un singur elev.

— „Școalele din Moloviște nu s'au construit nici cu bani dela Patriarhie, nici cu bani dela Atenă, ci cu banii noștri, din munca și sudoarea noastră—răspund moloviștenii.

— „Să-mi faceți cerere, zicea valiul, și eu am să vă scot alt firman ca să vă faceți școale românești, altfel nu se poate. Actualele școale sunt și vor rămânea școale grecești“. Zicând acestea i-a dat afară și a ordonat ca să se retragă, căci altfel are să-i aresteze pe toți.

Toate rugămintele moloviștenilor au rămas zadarnice, căci nici mitropolitul, nici guvernatorul n'au vrut să revie asupra deciziunilor luate.

Atunci am simțit mai dureros ca oricând, ce valoare avea ca statul român să ne fi dat și nouă un protector religios, înainte de a porni acțiunea națională în Macedonia; altfel procedaseră Bulgarii cu Exarhul lor din Constantinopol!

Acuma însă nu mai erau moloviștenii de altădată—superstițioși și bigoți. În locul naivilor de atunci, cari printr'o lungă tradiție de învățături mincinoase deveniseră niște instrumente oarbe, inconștiente și foarte periculoase în mâinile Patriarhiei—acuma erau o adunare de fruntași luminați cari înțelegeau că nu este o crimă să se cânte în biserică în altă limbă decât aceea grecească.

În locul acelor târgoveți, al căror suflet nu se mișca altădată decât la sunetul banilor, erau acum niște români plini de entusiasm, pentru cari iubirea limbii era mai presus de interesele materiale și chiar decât credința în formele moștenite dela moșii și strămoșii lor.

De aceea, când românii auziră că hotărîrea în privința școlii este definitivă și irevocabilă, în loc de a merge în comună cu capul plecat, au hotărît să împingă lucrurile până la cea din urmă deslegare, numai să-și câștige dreptatea.

Precum ne înțelesesem încă din toamnă — căci prevăzusem cele ce se vor întâmpla — fruntașii români cari altădată se îngrozeau numai la auzul numelui de *catolic*, văzându-se isgoniți cu rușine din comună, din școale, din biserică, dela

autorități, fără a avea și ei la centru un protector, cum era mitropolitul pentru greci, se hotărăsc să facă și cel din urmă act de jertfă, numai să izgonească total amestecul bisericii grecești din Moloviște. Aduși la disperare, ei hotărâră să se *unească* cu biserica apuseană și să se despartă de Patriarhie.

Eforii de atunci ai comunei, *Alexe Țovar* și *Nasi Papee*, epitropii *Dociu Paligora* și *Gogu Rize*, primarul *Unciu Ciomandra* (tatăl monahului *prodromit Simeon*) și întreg consiliul comunal compus din: *Spiru Ciomu Bișica*, *Spiru Papa Târpu*, *Iancu Velo*, *N. Metta*, *Nicolae T. Ciomu*, *Hristu Țovar*, *Naum Nistor*, *Tașcu Topa*, *Unciu Batalia*, *Marcu Miza* și *Spiru Țapu*, precum și frunțașii *Costa Velo*, *Costa Nărti*, *Trifon Nărti*, *Iancu Oldi*, *Spiru Bușeicu*, *Spiru Percea*, *Vasile Mufa* și a., s'au pus în contact cu șeful *Lazaristilor* misionari, anume monseniorul *Faveiryal*, declarându-i că sunt gata a recunoaște supremația spirituală a Papei, în schimbul sprijinului ce acesta le-ar acorda ca să câștige școala și biserica din comună. După aceea s'a convenit să se facă o declarațiune în acest fel în două exemplare; după ce s'au iscălit de toți cei menționați mai sus, s'a prezentat un exemplar guvernatorului *Vilaețului* iar celălalt exemplar monseniorului *Faveiryal*. Lucrurile erau acum gata, când clerul grec se trezește. Înțelegând importanța gestului, care putea fi un pericolos precedent, ei s'au mișcat.

N'a vrut Dumnezeu însă, să-i lase pe acești martiri ai cauzei române să facă și sacrificiul credinței strămoșești pe altarul națiunii, căci lucrurile au luat următoarea întorsătură: mitropolitul din *Bitolia*, aflând de această hotărîre, a telegrafiat Patriarhiei, că *Moloviștenii* s'au lepădat de *Patriarhie* și s'au unit cu *Papa*, pentru motivul că nu sunt lăsați a-și învăța copiii românește în școlile comunale.

Patriarhia, speriată de pericolul de care era amenințată *marea Biserică*, prin precedentul ce urma să se creieze cu această *unire*, și de teamă că exemplul poate găsi imitatori în celelalte comune românești, a răspuns mitropolitului că cu orice sacrificiu din partea lor, să oprească o mișcare în acest sens, a *Moloviștenilor*.

Mitropolitul, conform instrucțiunilor Patriarhiei, cere valiului să se respingă petiția de *unire* a Românilor cu Vaticanul, cedând la toate cererile lor referitoare la școale.

Valiul, chemând pe Moloviștenii iscăliți în *declarația de unire*, după ce le-a spus că le dă voie ca școalele comunale să fie școale românești, i-a sfătuit să rămână credincioși Patriarhiei și să recunoască pe mitropolitul lor cași până acum, căci pe viitor vor fi liberi să-și învețe copiii, fiecare cum vrea.

Moloviștenii, foarte veseli, entusiasmați de vestea îmbucurătoare ce le-a dat guvernatorul, au strigat cu toții: „*Trăiască Sultanul și împărăția noastră!*“

Apoi se formează deciziunea, care se iscălește de toți membrii Consiliului Județean de Administrație — Idaré Migiliz —, din care face parte și mitropolitul, și se dă poruncă să fie puși în libertate toți cei arestați.

Pe mine, scoțându-mă din închisoare, mă prezintă înaintea guvernatorului. Acesta, încredințându-mi cheile îmi zice: — „*Mergi la Moloviște, deschide școalele și caută să fii cuminte, să nu mai faci turburări!*“

Apoi, cu același ofițer de jandarmi cu care mai înainte ne aduseseră legați la Bitolia, ne întorceam acum în Moloviște. Aci se dă ordin să se strângă la școala comunală bărbății din comună, toți cei dela 18 ani în sus, și, după ce li s'a citit hotărîrea consiliului administrativ și ordinul valiului, ofițerul a dat poruncă să iscălească toți, cum că au luat cunoștința de cele cuprinse în *hotărîre* și în *ordinul* valiului și că se declară mulțumiți.

Pentru învățătorul grec care, mai cu seamă după acest succes al nostru rămăsese cu un foarte mic număr de elevi, se hotărî să nu poată avea școală în altă parte a comunei decât numai în locul cât ține biserica, incintă care rămânea patriarhistă. Fiindcă însă în curtea bisericii nu mai era nicio clădire, s'a ordonat ca să se ia pentru aceasta o casă particulară, a cărei chirie să fie plătită din fondul bisericii.

Acestea s'au întâmplat în ziua de 24 Februarie 1887.

În urma acestei dezlegări fericite, a unui conflict care

dura acum de atâția ani, inspectorul școlar Apostol Mărgărit, îmi adresează câteva rânduri de felicitare ¹⁾.

Impresia ce a produs succesul acesta a fost așa de mare, în cât un greco-man a înebunit de fanatism; el venea în fiecare zi la școală și lovea cu pumnii zidurile, strigând și blestemând împotriva noastră. Acesta se numește Gachiu Gruia.

Un altul, anume Gachiu Ciomu Paceavra, a plecat *pentru totdeauna* din comună, s'a stabilit în Bulgaria, unde se află și acum (1905), încă în ideile și sentimentele greco-mane de atunci.

După aceasta am continuat acțiunea noastră încă patru ani, schimbând și adaptând mereu programul, în sensul de a da o tot mai mare atențiune culturii. Am instituit un curs complementar de doi ani, în care învățam pe cei mai în vârstă mai ales limba franceză.

În anul 1891, când tocmai ne pregăteam a da asaltul definitiv și asupra *bisericii*, ultimul refugiu al greco-manismului, au intervenit cunoscutele întâmplări, provocate de caracterul abusiv și nedrept al inspectorului Mărgărit, care ne-au silit să plecăm din Moloviște și să ne expatriem pentru totdeauna, cu durerea în suflet, cu ruina vieții, a carierii și, pe de asupra, cu iluziile naționale risipite!

Cercetători nepărtinitori vor stabili vreodată, poate, răspunderea situației de atunci, dacă, bineînțeles, România va face ca această chestiune să aibă un viitor.

¹⁾ Bitolia 26 Februarie, 1887. Domnule Gușu, Azi primind scrisoarea dumată de ieri, mă bucur foarte de fericita deslegare a chestiunii care v'a cauzat atâtea șicane și neajunsuri și vouă și mai multor patrioți din Moloviște, cari au apărut cu atâta foc și abnegațiune, drepturile și interesele limbii lor materne.

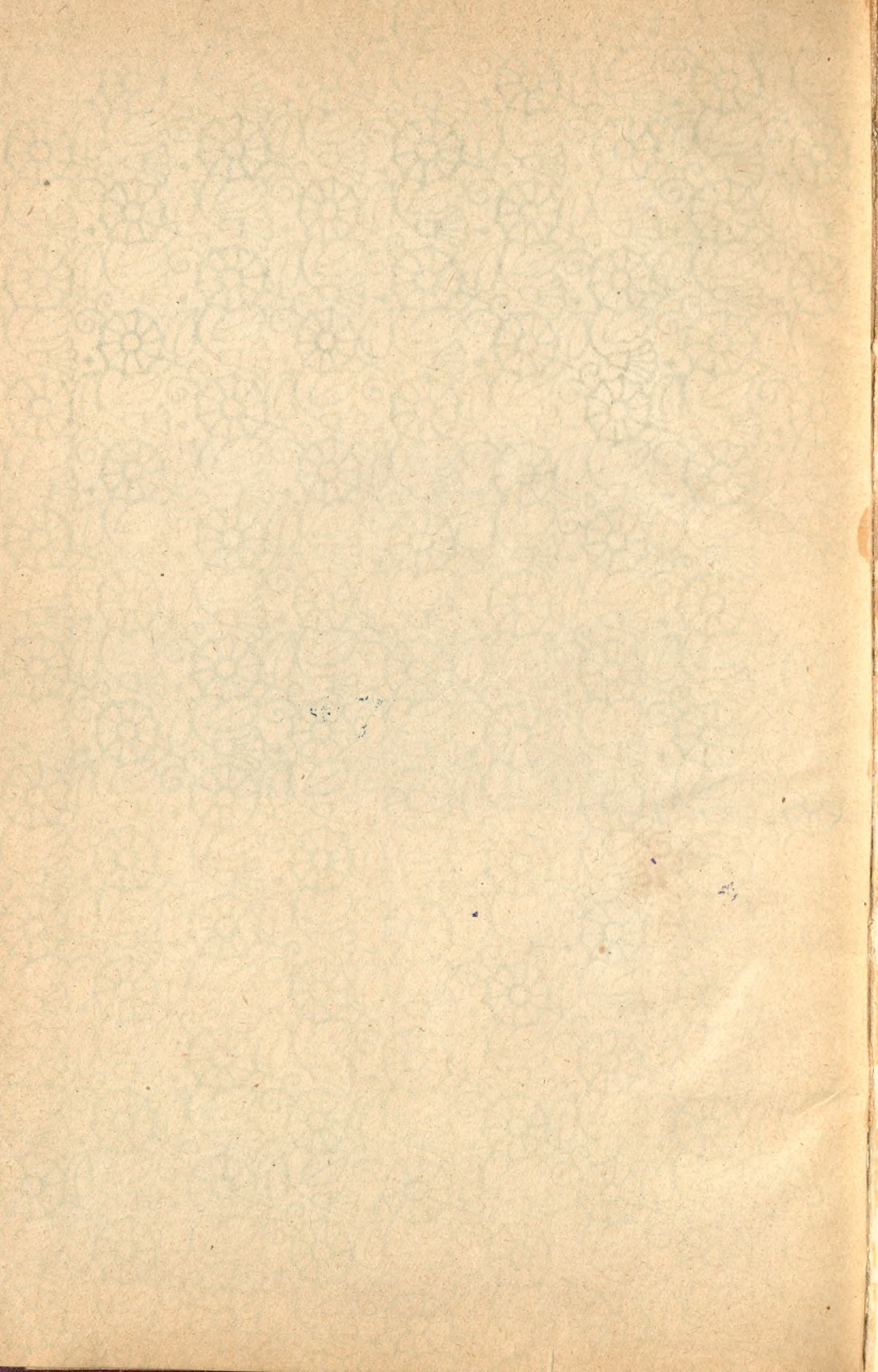
În adevăr, nu poate fi mai mare satisfacțiune pentru toți cari au luptat în contra intrigilor și persecuțiunilor ce greco-manii în patima lor au făcut școalei române, nici mai mare bucurie pentru cei cari simpatizează cu dânșii (Românii naționaliști. N. R.) și îi însoțeau pretutindeni cu inima și cu spiritul în tot timpul luptei laudabile.

Deci felicitându-vă pe voi și pe bunii români de succesul ce au avut silințele lor, urez ca Dumnezeu să îplinească complet nobilele lor dorințe.

Arătați vă rog aceste felicitări ale mele și ale tuturor profesorilor de aci, domnilor Molovișteni cari au luptat și au contribuit fiecare cum a putut pentru triumful dreptății și adevărului, care sunt cu cauza școalei române. Salutați-i pe toți din parte-mi și felicități-i. Salutări Doamnei Fanca. Vă salut al d-v. amic sincer, (ss) *Apostol Mărgărit*."

CONTINUTUL

	Pag.
In loc de prefață (G. Murnu)	5
Școala macedo-română de la Sf. Apostoli, București	10
Moloviștea	11
Comunitățile creștine din Turcia	11
Moloviștenii	12
Școalele grecești din Moloviște	13
Starea sufletească a Moloviștenilor la 1880	14
«Profesor, cu contract, al familiei Velciu»	15
In fața lui Ahmet-Eub-Pașa	17
La Moș-Gagă	18
Doi epitropi părăsesc greco-manía	20
Incă o săptămână de arest	21
Bitolia	21
O mutare neașteptată	24
Niağuște	25
Din nou în Moloviște	29
Moloviștenele	31
Un examen furtunos	32
In fața lui Alay-Bei	35
Două școale grecești mai puțin	36
«Apostolul» cântat în românește	37
Spre școalele comunale	40
Triumful definitiv, luarea școalelor comunale	42

10
20

1/13
44

1/8370/18W969

AN... PRIAT NR.4
LEI 20

122
21